

מַרְסֵל

סיפוריה של גיבורה

למשפחתי : אחותי ואחי, בעלי, ילדיי, נכדיי -
כך תזכרו אותי תמיד - אחות, רעיה, אמא, סבתא

עשיתי זאת...

הצלחתי להוציא לאור את הספר שלי - את סיפור חיי.

בגיל צעיר מאוד עזבתי את מרוקו ואת הבית, נותקתי ממשפחתי לשנים ארוכות. מנעוריי נותרו בי הרבה תהיות, סימני שאלה לא פתורים. כעת, ולמרות שחלק מהאנשים שיצרו את סיפורי כבר אינם עוד עמנו, הצלחתי לאסוף את הפרטים, את שברי המידע.

תמיד רציתי לדעת את סיפור חיי. להתוודע אל כל העובדות שחמקו ממני כילדה. לגעת בשמחה, באהבה וגם בכאב, בכעס. תהליך יצירת הספר היה עבורי מלא עוצמה, מטלטל. לא תמיד היה לי קל. לעיתים הציפו אותי הרגשות והגעגועים. אך היה זה גם תהליך מעשיר ומעצים.

החיים שבניתי לי, המשפחה הנפלאה שלי, שיצרתי לעצמי ומקיפה אותי תמיד, מאפשרים לי למחול ולסלוח. כעת אני מבינה יותר, יודעת שגם אם קשתה הדרך, הרי שהכוונות היו טובות. שהייתי אהובה. שדאגו לי, לכל מחסורי ולשלומי. שעשו עבורי את הטוב ביותר, וציידו אותי לחיים בכוחות ובמשאבים אדירים.

אחותי **אוריקו** ואחי **יהודה** נרתמו לעזרתי וסייעו לי מאוד באיתור הפרטים החסרים לסיפור, תוך שהם מרעיפים עליי, כתמיד, אהבה גדולה ועוטפת. אני מבקשת להודות להם מאוד. אני מודה גם ל**נגה**, שליוותה והנחתה אותי בתהליך תיעוד וכתובת ספר זה.

בתיה

אמא יקרה שלנו,

הנה את מגשימה חלום וכותבת ספר על חיידך.

אנחנו כל-כך גאות בך! מסתכלות מהצד בהערצה על אמא שלנו.

מאז שהיינו ילדים קטנים, סיפרת לנו על הבית במרוקו ועל חיידך כילדה. כל-כך הרבה עברת בחיים. חבלי העלייה היו קשים. אבל למרות הכל, הצלחת לגדול ולהפוך לנערה פיקחית, חברותית ויפה. כל-כך יפה. התגייסת לצבא והגעת לכפר-עזה בגרעין נח"ל. הכרת את אבא והפכתם לזוג מושלם.

המשפחה היא ערך עליון עבורך. גידלת את דורון כאילו היה בןך. ואז נולדנו אנחנו. ארבעה ילדים בלינה משותפת. כל-כך היה לך קשה להשלים עם העובדה שאנחנו לא ישנים אתך בבית עד שהחלטתם לעזוב את הקיבוץ. אבא כבר מצא עבודה בתור גזבר באחד המושבים בסביבה. ואז הוחלט בקיבוץ על מעבר לשינה משותפת ולא הייתה מאושרת ממך.

החברים והחברות שלנו קינאו ביחס החם והאוהב שקיבלנו בבית.

החברים והחברות שלך קינאו באהבה ללא תנאים שנתת לנו.

ללא ספק אנחנו האור בחיידך.

וגם הדאגה הייתה חלק מילדותנו ובגרותנו - להגיד מתי חוזרים, ולשמוע מהצד השני: "תודה לאל!".

חוינו לא מעט "פדיחות": בכל הופעה, בגן ובביה"ס, כשעלינו לבמה נשמעה צעקת "כפרה עליך" מהקהל, ובסוף ההופעה נאלצנו לעמוד לבדנו על הבמה בדורות, עד שתגמרי עלינו סרט שלם במצלמה...

היית בטוחה שכל הרע מאחוריך. חשבת שהנה העולם סוף-סוף מחייך אליך כי ככה זה: אלוהים דואג לאנשים טובי לב כמוך.

ולא ידעת, שכאשר ימלאו לך ארבעים וחמש שנה, יקרה האסון שיישנה את חיידך ואת חיינו.

ירון שלנו נלקח מאיתנו.

העיניים הכחולות היפות שלך נהפכו באותו יום לאדומות מבכי ומאז נשאר ככה. כל מילה, כל צליל, כל תמונה מתחברת לירון והדמעות זולגות מעצמן.

לא מצליחות להבין, בייחוד לאחר שנולדו לנו ילדים, איך את עושה את זה? איך את קמה כל יום בבוקר, ועד הלילה רק עושה ועושה ועושה. בעיקר לנו, ולשמחתנו, בזמן האחרון גם קצת לעצמך. את דואגת שלא יחסר לנו כלום. מרעיפה את אהבתך עלינו הבנות ועל אחד-עשר הנכדים, ויש לך מקום בלב לכולנו, למרות שהלב שלך רוסק לפני שלושים שנה. מנסה לחיידך, לצחוק ולהצחיק אותנו, גם כשאנחנו יודעים שאת עברת את הגרוע מכל, וזה לא משהו שמתאוששים ממנו.

אנו רוצות לחבק אותך ולהגיד לך שאת אישה נדירה ואנו מעריצות ואוהבות אותך ומאושרות שזכינו באמא מדהימה כמוך. את מוכשרת בטירוף: סריגה, תפירה, ורקמה וגם פאזלים של מיליון חלקים. לאחרונה התגלה כישרון חדש, כשבשיעורי "התעמלות למוח" את תותחית! מגיעה מיד לתשובה, והמורה נאלצת לאתגר אותך בתרגילים קשים כדי שלא תפריעי בכיתה...

אוהבות אותך יותר ממה שניתן לתאר במילים. אנו מקוות שאת מצליחה לשאוב כוח מהאהבה הרבה שלנו ושל כל הסובבים אותך.

אוהבות,

הבנות

שרון, אורית ורוית

תוכן העניינים

7	פתח דבר
11	פרק 1: אלה תולדות
30	פרק 2: ילדי אוסלו
36	פרק 3: בדד
40	פרק 4: גבע
42	פרק 5: איחוד משפחות
47	פרק 6: צה"ל קורא לך
52	פרק 7: שולמן
56	פרק 8: משפחת כהן
80	פרק 9: תמורות
95	פרק 10: מהומה בשמיים
110	פרק 11: ניו-יורק, ניו-יורק
117	פרק 12: דור ההמשך
125	פרק 13: מתנות קטנות
150	פרק 14: ממני אליכם
163	חברים מספרים על בתיה

פתח דבר

וכמו עוף החול היא קמה, מנערת אבק ואפר, מחלצת איברים דואבים, מנגבת דמעה, זוקפת סנטר, מישירה מבט קדימה.

מְרִסֵּל, קראו לה, בבית שבו נולדה הרחק מכאן. בת הזקונים שנולדה אל תוך חלל, שנולדה ללא אב. שכאב מפלח שרר במשפחה אליה הצטרפה, יגון ואבל.

אך גם תעצומות נפש היו. אם אמיצה, שהמשיכה להניע את ספינת משפחתה במים גועשים. בית חם, מטופח ושמח, מטבח עם ניחוחות של חול ושל שבת וחג. מסורת ישראל שנשמרה בקפידה, שבעה ילדים אהובים ואוהבים, ומשפחה מורחבת עוטפת ותומכת. בית שזמירות של שבת מילאו אותו, וגם סודות - דברים שאין לדון בהם, שאלות גדולות ובלתי פתורות.

ובתוך כל אלה צמחה הילדה מרסל - תכולת עיניים ויפהפייה, חכמה, צופיה ובוחנת, בבת-עינה של אמה. ובן-רגע, והיא עודנה כה צעירה, כה רכה בשנים, נותקה מכור מחצבתה ונשלחה אל המרחקים, אל הלא נודע.

אז נגלה הגרעין החזק, אדיר הכוחות שבתוכה לעין כל. בלא מילה של הסבר, היא הבינה. החוקים השתנו - עכשיו משחק חדש. היא לא בכתה, לא התלוננה. בשקט המשיכה להסתכל ולבחון ולראות.

שנה בנורבגיה הקרה, ואז העלייה ארצה. ופרידה כואבת מהמעט שנותר. והיא נשארת לבד. לבד. לבד. בלא נפש בעולם שתחבק ותחמם את לבה הקפוא, בלא מגן ושומר מפני כוחות גדולים ורעים המאיימים עליה. מופקרת לגורלה. אך היא לא נכנעת. בשקט, בכוח פנימי שאין לשערו, היא שורדת.

ויש מי שרואה. ויש מי שיודע. וגם אם לא בחיבוק, היא נשלחת אל מקום חדש שבו תתחיל פריחת נעוריה, יצירת מסלול חייה. ואיחוד מחודש עם משפחתה האהובה, וחוס אהבה וחוץ וחסד מסבתא הטובה, והשתלבות סופית בחברה הישראלית עם השירות בצבא.

וכפר-עזה, **ושולמן** - אהבה אדירה. שוב היא מגייסת את הכוחות ואת החוכמה. בחושים חדשים, בהבנה נדירה, היא יודעת מה טוב לה, ונלחמת על שלה. רואה רק קדימה, ובוראת - יש מאין - משפחה חמה, משהו משלה. **ודורון, וירון, ושרון ואורית ורית**. וטיפול בילדי הקיבוץ ברי המזל, ומלאכת יד מרנינה. והכל כה שלם, ומואר וקורן.

ואז - האסון. מותו של ירון. וחושך על פני תהום. ושברים מרוסקים, וכעס, ושאלה וזעקה אחת נוראה: "למה???" ואפילה גדולה, ויום שעובר, ועוד יום, ויגון איום המאיים לכלותה.

וכמו עוף החול היא קמה, מנערת אבק ואפר, מחלצת איברים דואבים, מנגבת דמעה, זוקפת סנטר, מישירה מבט קדימה. היא אמא. עדיין אמא. וכאן, בחיים, יש עדיין שלוש בנות ובן, והאיש שלה. והיא מתרוממת. אוספת אל בין זרועותיה את אלה שכאן, וממשיכה הלאה. בוחרת בחיים.

שליחות בניו-יורק, וחזרה ארצה. ועבודה בקיבוץ ולימודים באפעל, ותרפיה באמנות, ומלאכת היד, ופאזלים, וחברים טובים ואהובים המלווים אותה תמיד.

ומשחקי כדורסל, ואנדרטה בבית-זרע, והדרכת ילדים לזהירות בדרכים, וקבר אחד, ובן אהוב שהוא תמיד-תמיד כאן, גם כשכבר לא. ושולמן, אלוף נעוריה, עדיין אהובה, תמיד שותפה לחיים.

ותמורות החיים מתדפקות על דלתה: שלוש בנות, שלושה חתנים ואחד-עשר נכדים ממלאים את ימיה באור ושמחה. והיא, שבחרה בחיים, חיה וגם חוגגת אותם. נכון, שמחתה לעולם אינה שלמה, אך היא קיימת: ברגעים קטנים של חסד, בימים טובים של שמחת כלולות והולדת דור ההמשך, בטיולים לקרוב ולרחוק. בשמש הזורחת, עדיין זורחת, בכל בוקר.

ובתוך כל אלה, היא נוצרת את הגרעין הפנימי, הראשוני, זה שעמו יצאה אל העולם. מורשתה מבית, מורשת יהדות מרוקו, נשמרת באהבה גדולה, ועוברת אל הדורות הבאים. וגם את המורשת שיצרה בעצמה היא מקנה ומלמדת.

"שולחן יציב עומד על ארבע רגליים", היא חוזרת ומשננת את שאמרה לה אמה, ובנותיה ונכדיה מאזינים ויודעים. עבורם היא מגדלור, ים של אור בתוך האפלה, תכול-ים בתוך עיניה, שהפכו אדומות, ועדיין הן מאירות עבורם. מקור לחום, כוח ועוצמה.

כבר לא עוף החול. היא פשוט כאן. למרות הכל ודווקא בגללו. **מרסל. בתיה.**

מקור להשראה, מושא לאהבה. זהו סיפורה.

אשריי שזכיתי.

נגה שנער-שויער, כרכור 2016

יש מקום

מילים: צמוס אטינגר עמון; דובי זעבר; ; שר: יפורם גאון

יש מקום רחוק אחרי בים
לם בחום לבן, הבית חם
לם בלמל מאירה מצע
את הלוק, ברחוב ובנמל
בבית, לם, אחרי בים
אני זוכר בעים לבת פני דומק
ואבי מביט, מביט בי ולותק.

זה מקום רחוק, מקום נפלא
לם מכם חמון לומעים תפילה
בחצר בבית אם ואת
בתנור אושות חמות לבת
בבית, לם, אחרי בים
את פצניי לם אבי לם עא אלכח
איך מביט, מביט אלם בנצרת.

זה מקום אשר נלאר רחוק
בעי לירי לבת, תפילה ובחוק
סמטאות צרות מום ים גבום
ובתים ריקים בוכים בעי קום
בלב צוד לם אחרי בים
אני לומע קום תפילה מבית ריק
יש מקום אשר נלאר ברחוק.

לכם מקום אשר אעיו אברח
ישנו מקום ללם אלכח
אותו תמיד אלם צמי בעב
יש מקום אותנו אני אופה.

פרק 1 : אלה תולדות

נולדתי ב-10 באוקטובר 1940 בעיר פז¹ שבמרוקו, בת לחנה ויוסף דהן, הצעירה במשפחה בת שבעה ילדים.

כשנולדתי, כבר לא היה אבי בין החיים - הוא נפטר חודשים ספורים לפני כן. ודווקא אני, יחידה מכל ילדיו, ירשתי את עיניו הכחולות, כמו נושאת אותו עמוק בתוכי. אמי בחרה עבורי את השם מְרִסֵּל.

אבי יוסף דהן נולד בשנת 1912 בעיר מקנס שבמרוקו, בן שלישי להוריו, רחל ומסעוד, אח לשלמה, דוד וטמו. בילדותו למד בבי"ס יהודי במקנס, ובבחרותו עבר להתגורר בעיר פז.

אמי חנה נולדה בשנת 1912 בפז, בת שנייה להוריה מְחִיטָה ודוד עֶטֶר, אחות ליהושע, מְזִלְטוֹב, בּוֹנִינָה, יוסף ויהודה. אביה היה פקיד בעיריית פז ובנוסף, שימש כמשגיח כשרות וכמפקח על השחיטה הכשרה בשוק של פז. אֵמָה הייתה עקרת בית.

נסיבות המפגש בין אבא לאמא אינן ידועות לנו, אך ידוע כי נישאו בגיל צעיר מאוד, כפי הנראה בשנת 1923 או 1924. את ביתם קבעו בבית מס' 61 ברובע היהודי בפז, שכונה "מְלָאח"².

1 פז - העיר השנייה בגודלה במרוקו (אחרי קזבלנקה), ממוקמת בצפון-מערב המדינה, בשוליים הצפוניים של הרי האטלס התיכון. הפעילות הרוחנית והדתית הענפה בקרב הקהילה היהודית בעיר הפכה אותה לאחד המרכזים היהודיים החשובים במרוקו. בשנת 1947 מנתה הקהילה היהודית בעיר 22,484 יהודים.

2 "מְלָאח" - שמו של הרובע היהודי בערי מרוקו. המלאח הראשון נוסד במאה ה-15 בפז, אחריו קמו נוספים גם במרקש ובמקנס. המלאח היה תחום בחומות, כדי להפרידו משכונות המוסלמים ולהגן על היהודים בתקופות של מתח וחוסר יציבות. מקור השם מלאח אינו מוחלט. לפי אחת הגרסאות שכן המלאח הראשון בפז בקרבת ביצת מלח ומכאן השם.

חנה ויוסף דהן, שנות השלושים

אבא יוסף דהן, שנות השלושים

אימא חנה דהן, 1931

בשנת 1929 נולדה בתם הבכורה **אוריָקוּ**. אחריה באו: התאומים **יהודה** ו**רפי** (1931), **מָסְעוּד** (**אשר**, 1932), **ז'ינט** (**יפה**, 1933), **רחל** (1938) ואני **מרסל** (**בתיה**, 1940). כשהיה כבן שנתיים (עוד בטרם נולדתי), הלך רפי לעולמו בעקבות מחלה.

בעוד אמא מופקדת על ניהול משק הבית ואחזקתו, היה אבא איש עסקים, שבבעלותו שני בתי-קפה: אחד בעיר, והשני בתוך מועדון ספורט (קאנטרי-קלאב), לצד בריכת השחייה ומגרשי הספורט. אבא ניהל צוות של עובדים מוסלמים, ששירתו את הלקוחות - כולם גברים. נשים במרוקו לא נהגו לצאת לבתי-קפה באותם הזמנים.

מספרים על אבא, שהיה אדם טוב לב ונדיב. הוא היה איש עסקים מצליח ומצבו הכלכלי היה איתן. אבא היה אדם מכובד ומעורב בחיי הקהילה היהודית בפז ותמך, תמיד, בנזקקים ובאנשי הקהילה היהודית שידם לא השיגה לקיים אירועים ושמחות כגון בר-מצוות, חתונות וכד'.

החיים היו טובים: המשפחה נהנתה מרווחה כלכלית, אמא ניהלה משק בית למופת, ונשאה בבטנה את ילדה השביעי (אותי). ואז הכה בהם האסון.

ביום שישי אחד בחודש מאי 1940, הלך אבא לבדוק דבר מה בבריכה שבקאנטרי-קלאב. הוא מעד ונחבל קשות בראשו והובהל לבית-החולים. כמה ימים לאחר מכן, ב-21 במאי 1940, הלך לעולמו והוא רק בן עשרים ושמונה שנים.

גרסאות שונות קיימות לגבי נסיבות מותו של אבי. בצד הגרסה הרשמית על מותו בתאונה, קיימת גם דעה אחרת, שנשמרה בחשאי, לפיה היה קורבן למעשה טרור וניסיון לרצח מצד גורמים מוסלמים. כך או כך, ברור כי מותו הפתאומי נפל כרעם ביום בהיר על רעייתו ההרה ועל ילדיו הצעירים, והיווה עבורם מכה קשה, נפשית וכלכלית.

יוסף דהן (במרכז, חליפה לבנה) מקבל בבית הקפה שלו בפז את הסגל הדיפלומטי של שגרירות צרפת במרוקו, שנות השלושים

אמא התאבלה מרה על אבא, שהלך ממנה בשיא כוחו וחיינו, אבל שליווה אותה עד ליום מותה. אבא הותיר אותה אלמנה ובהריון מתקדם, ואמא התקשתה לראות את חייה ממשויכים במסלולם. אך לבסוף גבר עליה יצר החיים. ב-10 באוקטובר 1940 (כחמישה חודשים לאחר פטירתו של אבא), נולדתי אני, ואמא טיפלה בי ודאגה לי במסירות רבה מיום צאתי לאוויר העולם.

באותן השנים לא נהגו לשתף ילדים בפרטי אסונות, וכך גדלתי כשאינ לי מושג כלל כי היה לי אבא. הוריה של אמא, מחיטה (שאותה כינינו כולנו **מֵאמֶחִיטָה**) ודוד, היו חלק בלתי נפרד ממשפחתנו, וחלק בלתי נפרד מהתמיכה באמא.

סבא כונה על-ידי בני המשפחה "בֶּאבָא דוד" (כלומר: "אבא דוד" - הכינוי המקובל במרוקו לסבא). כיוון שלא היה לי אבא, לא נחשפתי להבדל שבין הכינוי "באבא דוד" (שנועד לסבא), לבין המילה "באבא" (שנועד לאבא). בטעות סברתי שסבי הוא אבי, ואיש לא תיקן אותי. כילדה צעירה, קיבלתי את המצב הזה כמות שהוא בלי שאלות. לא תהיתי, למשל, איך זה יכול להיות שסבא הוא גם אבא...

בעת שאבי נפטר, היה אחי יהודה (הבן הגדול במשפחה) כבן תשע. זמן קצר לאחר מכן, החל ללמוד את ההפטרה לקראת טקס עלייתו לתורה שעמד להיערך בהגיעו למצוות. אחיו הבכור של אבא, **דוד דהן**, בא ולקח את יהודה למקנס, שם למד את ההפטרה שלו וגם לומר ברכת קדיש (כדי שיוכל לומר קדיש על אבינו). טקס בר-המצווה שלו נערך בעיר מקנס בביתם של סבא מסעוד וסבתא רחל, וכולנו נסענו למקנס כדי לקחת בו חלק. למיטב ידיעתי, הייתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שבה פגשתי את הוריו של אבי.

לאחרונה שלח לי אחי יהודה תמונות של סבא וסבתא - הוריו של אבי. מאחר ופגשתי בהם רק כילדה צעירה ולמעשה לא הכרתי אותם, התרגשתי מאוד. בכונתי לחדש את הקשר עם בני משפחתו של אבי המתגוררים בחיפה, כדי ללמוד מהם עוד פרטים על חייו.

משפחתו של אבא יוסף

יהודה ליד קברו של אבא יוסף בפז

מאמחיטה במרוקו

באבא דוד ומאמחיטה התגוררו בסמוך אלינו, והיינו כבני בית אצלם. הם עצמם היו מגיעים לביתנו לעיתים תכופות, חלק ממארג החיים היומיומי, דמויות משמעותיות מאוד בחיי, מקור לחוס, אהבה וביטחון.

באבא דוד הצליח מאוד בעבודתו, והם חיו ברווחה. לעיתים תכופות נסע מחוץ לפז לרגל עסקיו, ובשובו היה מביא לנו תמיד תמרים מתוקים ללא גלעין, שלהם ציפינו תמיד בכליון עיניים.

שלא כבנות דורה, הייתה סבתי מאמחיטה אישה משכילה ובקיאיה בתורה. לאחר נישואיה, היה מגיע לביתה רב, שלימד אותה את הלכות היהדות והתפילות. סבתא נהגה להתפלל בעברית בקול רם, כמנהג הגברים. לעיתים תכופות התלוויתי אליה לבית-הכנסת. לגברים היו מושבים, אך הנשים ישבו על-גבי מזרנים וכריות על הרצפה. בניגוד ליתר הנשים, לסבתא היה מקום קבוע, שאף אישה לא העזה לתפוש. אהבתי מאוד להאזין לה כשהתפללה. לא הבנתי את השפה, אך התפילה הייתה לי כשירה ערבה לאוזן.

בזכות הידע הנרחב וחכמת החיים שלה, הייתה סבתא ידועה ומקובלת בקהילה היהודית בפז, ואנשים היו משחרים לפתחה כדי לקבל את עצתה הטובה ודעתה בנוגע לסוגיות שהטרידו אותם. גם לאחר עלייתה ארצה, בתחילת שנות החמישים, נחשבה כסמכות רוחנית והלכתית בעיני יוצאי מרוקו בסביבת מגוריה.

סבא וסבתא התגוררו בדירה גדולה ויפה. אהבתי להתארח בביתם, ותכופות נשארתי לישון אצלם וישנתי עם סבתא במיטה. סבתא הייתה אדם חכם ומצוי ברזי העולם, וקל היה לי לשוחח עמה על נושאים שונים שעניינו או הטרידו אותי. ספרי קריאה לא היו לנו, וכך לפני השינה הייתה סבתא מחבקת אותי ומספרת לי סיפורים ארוכים ומשלים שסופם הוא תמיד מוסר השכל.

מאמחיטה ובאבא דוד

לעיתים קרובות הלכתי לשוק, כדי לבקר את באבא דוד בעבודתו. סבא היה אדם חברותי מאוד ומקובל על הבריות. אנשים רבים היו נעצרים לידו כדי לשוחח. אמא לא אהבה שאני הולכת לשוק כי חששה לי. אבל אני ידעתי, שכל עוד אני עם באבא דוד לא יאונה לי כל רע.

בקיץ נהגה סבתא לנסוע לחופשות בעיר הקיט מוֹגְדוֹר³. באבא דוד היה נשאר בעיר כדי לעבוד. בסופי השבוע היה מצטרף אל סבתא, ומביא עמו בכל פעם כמה מאיתנו, נכדיו. במוגדור שמרה סבתא את החלב תחת המיטה שלא יחמיץ (כפי הנראה שם היה קריר יותר). פעם שיחקתי תחת המיטה ובטעות שפכתי לה את החלב, אך סבתא אהבה אותי מאוד ולא כעסה (סבתא יכלה להיות כעסנית מאוד, אך מעולם לא כלפיו).

גם אחיותיה של אמא היו חלק בלתי נפרד מחיינו. חלקן גרו בקזבלנקה, ואנו נהגנו לנסוע אליהן בחגים ובחופשים. אחת האחיות (בונינה) התגוררה בפז. בשמחות משפחתיות, נהגו בונינה ואמא לשיר ולתופף על השולחן לקצב השירה. לאמא היה קול ערב, ובשמחות משפחתיות: טקסי חינה, חתונות, בר-מצווה וכד', נתנה תמיד קולה בשירה.

משפחתה של בונינה הייתה אמידה מאוד. בעלה היה רב גדול בתורה בפז, וביתם הגדול הכיל בתוכו גם בית-כנסת. הבית היה מפואר מאוד, וצוות גדול של משרתים הופקד על אחזקתו. בשמחת תורה נהגה כל הקהילה היהודית בפז להגיע לביתם ולחגוג ביחד עמם. רחל אחותי ביקרה לעיתים תכופות בביתם, וסייעה לבונינה בטיפול בילדיהם הקטנים. לאחר עליית בני המשפחה ארצה בשנות ה-60, נשמר הבית ע"י הקהילה היהודית כמוזיאון המספר את תולדות חייהם של היהודים בפז.

אימא חנה דהן,
שנות השלושים

אימא חנה דהן, שנות הארבעים

3 מוֹגְדוֹר - עיר נמל וקיט במרוקו, ממוקמת לחוף האוקיינוס האטלנטי, בין קזבלנקה לאגדיה

בתיה, 1949

אוריקו ויהודה, פז מרוקו, שנות השלושים

בעוד אחיי הגדולים לומדים בביה"ס היהודי "אֶלְיאָנְס"⁴, נשארתי אני בבית. אמא הייתה הדמות המשמעותית בחיי. היא הייתה יפה מאוד, תווי פניה עדינים, עיניה חומות, שיערה מכוסה תמיד במטפחת. אמא שמרה אותי כל הזמן לצידה ודאגה לי מאוד. אולי הרגישה, שעכשיו, בהיותה הורה יחיד עליה לשמור עליי מכל משמר.

היא הייתה אישה חמה ואוהבת, אך עם זאת עצורה ומופנמת. דברים רבים שמרה בתוכה, ולא אבתה לדבר עליהם. פעם שאלתי אותה על רפי, התאום של יהודה שנפטר עוד לפני שנולדתי. "הכל את כבר יודעת, ורק זה חסר לך?" - הייתה תשובתה, ואני הבנתי: יש דברים שעליהם לא שואלים ולא מדברים.

גרנו ב"מלאח" הרובע היהודי של פז. הבית היה דתי. שפת הדיבור העיקרית בו הייתה ערבית-מרוקאית, אך גם השפה הצרפתית הייתה שגורה בפינו. ככלל, התרבות הערבית וגם זו הצרפתית⁵ היו מעורבות ושלוות בחיינו, דיברנו ושמענו מוסיקה בשתי השפות. ברחוב שלנו התגוררה זמרת, שנהגה לעשות חזרות בבית. אהבתי מאוד לשבת מתחת לביתה ולהקשיב לה. אם נעלמתי - אמא ידעה היכן ניתן למצוא אותי... עד היום, כשאני מאזינה לשירים בצרפתית (שאנסונים), זה מעורר בי זכרונות נעימים.

דירתנו שכנה בקומה השנייה מתוך שתיים. העלייה אליה הייתה דרך מדרגות ספירליות, חצובות באבן. בחדר המדרגות שרר תמיד חושך שיצר אצלי תחושת קלסטרופוביה, ואני פחדתי לעלות לבד. הייתי קוראת מלמטה לאמא. היא הייתה עונה לי, וממשיכה לדבר איתי עד שהגעתי למעלה. המדרגות לא היו שוות בגודלן, וצריך היה להיזהר שלא למעוד עליהן.

4 ביה"ס "אֶלְיאָנְס" – נוסד בפז בשנת 1883 מטעם אגודת כי"ח ("כל ישראל חברים").

5 בשנת 1912 הפכה מרוקו למדינת חסות צרפתית (פרוטקטורט). שנות הפרוטקטורט הצרפתי בישרו שינוי לטובה עבור יהודי מרוקו. במהלך תקופה זאת חוו תמורות משמעותיות בתחומי התרבות, הכלכלה, ומעמד המשפטי. בעידוד בתיה"ס של אגודת "כל ישראל חברים" (כדוגמת ביה"ס "אליאנס") קיבלו הילדים חינוך צרפתי מודרני שכלל לימוד מקצועות חול לצד לימודי יהדות. השפה הצרפתית הפכה לשפה שנייה במרוקו כולה ובקרב היהודים בפרט.

בדלת הבית היה קבוע משקוף, ובו משובץ פסיפס צבעוני, בעזרתו למדתי את שמות הצבעים. בעיקר זכרתי את הצבע האדום. אמא הייתה גאה בי מאוד, ונהגה להדגים לאנשים אחרים כמה יפה אני יודעת לזהות את שמות הצבעים.

הבית כלל שני חדרים ארוכים מאוד. בקצה כל חדר היה מעין חדרון ששימש כמחסן. הרצפה הייתה מבטון שעליו פוזר סיד (כך היה נהוג במרוקו), וכיסו אותה שטיחים יפים, עבודת יד. על הקירות היו תלויים דיוקנאות של אבות המשפחה, אך לא של אבי.

אחד החדרים שימש את כולנו (שבע נפשות) לשינה ביחד עם אמא. האחים ישנו בזוגות בכל מיטה, ואני ישנתי תמיד עם אמא. בבוקר היינו מקפלים את השמיכות שלנו, כדי לשמור על הסדר. החדר השני שימש כסלון, חדר מגורים ופינת אוכל.

הריהוט בבית היה צנוע מאוד, וכלל, מלבד המיטות רק שולחן אוכל. החיים הציבוריים התנהלו על רצפת הסלון, שעליה פזורות היו כריות גדולות ונוחות כריפוד וכמשענת. פעם נשבר אחד הכפתורים בציפוי של אחת הכריות, ופצע את רגלי. צלקת קטנה מעל הברך מזכירה לי גם היום את אותו אירוע.

חלק גדול מחיינו התרחש על גג הבית. שם תלו את הכביסה לייבוש, שם ייבשו בשמש ירקות ופירות ששימשו להכנת ריבות, שימורים וסלטים. מזג האוויר במרוקו דומה לזה שבארץ. בימות הקיץ החמים נהגנו לישון על הרצפה. באבא דוד היה מגיע אלינו (בהיעדרה של סבתא) וישן על הגג, שם היה נעים יותר מאשר בתוך הבית.

ניהול משק הבית באותם ימים היה מלאכה קשה ומפרכת, שעליה אמונה הייתה אמא. היא הייתה אישה חרוצה, וביתנו היה תמיד נקי ומטופח.

בבית לא היו מים זורמים. אלה נשאבו מתוך באר משותפת לדיירי הבניין, והועלו הביתה בעזרת כדי חרס גדולים, שמהם נטלנו מים עבור הניקיון, הרחצה והבישול.

כל מקלחת הצריכה היערכות : אמא הייתה מחממת על פתיליה מים, ויוצקת אותם לתוך גיגית נחושת גדולה, שבה נהגנו להתרחץ. אחת לכמה זמן היינו הולכים לקמאם (בית מרחץ עירוני) שבו היו מקלחות. היינו מצטיידים בבגדים, סבון ומגבת, וחוזרים ריחניים מהרחצה. אהבתי מאוד ללכת לשם.

גם כלי האוכל נרחצו באותה פיילה, כשהם טובלים במים רותחים וסבון' ואמא משפשפת אותם בליפה ואת הסירים בצמר פלדה עד שהבהיקו.

את רצפת הסיד לא נהגו לשטוף, אלא רק לטאטא מדי יום. פעמיים בשנה היו מחדשים אותה ע"י מריחת סיד חדש ונקי. המטאטא היה עשוי מכמה ענפי דקל שנקשרו יחדיו, ואמא נדרשה להתכופף כדי לבצע את מלאכת הטאטוא. פח האשפה היה גם הוא מחוץ לבית, ומדי יום יצאנו אליו כדי להשליך את שאריות המזון.

אחת לשבוע התקיים יום כביסה - אתגר מורכב במשפחה גדולה כשלנו. כל המצעים הוסרו מן המיטות וכל הבגדים הוחלפו. יום הכביסה התבצע במקלחת שהייתה משותפת לכל הקומה, והפך לאירוע חברתי. אמא ושלוש שכנות יהודיות היו יושבות ביחד, משרות את הכביסה במי סבון ומרתיחות את הכביסה הלבנה. לאחר מכן היו משפשפות את כל הכביסה ביד על גבי לוח גלי מעץ (ששימש כקרש כביסה).

מלאכתן תובלה בשיחה ערה ובדברי רכילות שסייעו להן, מן הסתם, להעביר את שעות העבודה הארוכות. אני נהגתי לשבת לצדן, קצת מקשיבה לדבריהן, הרבה בוהה באוויר, ומדי פעם נשלחת למשימות: "לכי תביאי לנו עוד מים/סבון" וכד'. בסופו של התהליך נשטפה הכביסה במים, נסחטה ביד ונתלתה לייבוש על הגג.

את הבגדים נהגו לתפור אז לבד בבית. אמא הייתה בעלת ידי זהב ותופרת מוכשרת. היא הייתה קונה בדים בחנות ותופרת הכל בעצמה. דבר כשרונה עבר מפה לאוזן, ועד

מהרה בנתה לה קליינטורה מקרב השכנים והמכרים ותפרה גם להם. הייתה זו תוספת משמעותית לפרנסת משפחתנו.

המטבח בביתנו היה צנוע מאוד, לא יותר ממטבחון. לא היה מקרר. המזון נקנה והוכן על בסיס יומי. אמא הלכה מדי יום לשוק, וקנתה עשבי תיבול, ירקות, ופירות. את החמאה והסוכר היו מוכרים בגושים ענקיים וחוצבים מהם, ואני נהניתי תמיד מהפירורים שנוצרו בעת חציבת גוש הסוכר... את התבלינים: מלח, פלפל, כורכום, קינמון, בהרט ושום טרי קנתה בצורתם הגולמית וטחנה בבית.

חומרי גלם למזון ואוכל מוכן נשמרו בחדרון שהיה קריר יותר. בזכות קשריו של באבא דוד עם הקצבים בשוק, נהנינו משפע של בשר ועופות טריים, שאותם הייתה אמא מנקה בעצמה. לאחר הניקוי והחיתוך אוחסנו העוף והבשר בתוך כדים של מים צוננים, לשמירה על טריותם.

כמנהג המסורת במרוקו, התבצעו כל מלאכות הכנת המזון: קילוף, קיצוץ, תיבול ובישול על הרצפה. אמא בישלה על פתילייה בת להבה אחת. בנוסף, הייתה בבית נקודת בישול קבועה: מעין מגרעת בתוך הרצפה, שבתוכה היו שמים גחלים ומבעירים אותן בעזרת מפוח מיוחד (בביתו של אחי יהודה שמור עד היום מפוח שכזה). על הגחלים היו שמים את סירי הבישול. נקודת הבישול שימשה גם להכנת החמין לשבת (שכונה פֶרְך). זה הושאר על הגחלים הלוחשות מיום שישי ועד שבת, כאשר הסיר עטוף במגבות רבות, לשמירת החום.

את הבצק ללחם הייתה אמא לשה בעצמה, ושולחת איתי לאופה במאפייה. הייתי מביאה את הבצק המותפח, וממתינה במאפייה עד שנאפה. כדי לסמן את הלחם שלנו בין הלחמים שהביאו עמם אחרים, היה האופה יוצר חורים בכיכרות הלחם בעזרת

המפוח של אמא - נועד להלהטת הגחלים בבית במרוקו

אצבעותיו. לאחר האפייה הורתה לנו אמא להוציא את החלק עם החורים מתוך הלחם, מחשש שהאצבעות של האופה נגעו בו...

וזה היה סדר הארוחות בביתנו:

את הבוקר ליווה תמיד קומקום עם מים חמים, שבתוכם תערובת של נענע, לימונית ושיבא מומתקת בסוכר, ולצדו סופגניות ספינג', או לחם מרוח בחמאה וסוכר. לעיתים לווה הלחם בזיתים שחורים, או בביצים קשות.

בצהריים אכלנו ארוחה קלה: בדרך כלל מרק חריכה (מרק עשיר המכיל בשר, פטרוזיליה וכוסברה, שהוא בגדר ארוחה שלמה). מרק אחר בושל כאשר בתוכו מעיים ממולאים בקמח ובצל. הייתה זו מנה חמה ומשביעה. מרק נוסף, שכלל בתוכו רגליים של עוף היה חביב עליי פחות. רגלי העוף לא נעמו לי...

אחר-הצהריים אכלנו ארוחת ביניים ("ארוחת-ארבע") של תה המלווה בעוגיות מרוקאיות בשם "ריפץ". אני זוכרת את סבתא יושבת ישבה מזרחית על הרצפה, לצדה מגש גדול, שעליו ה"בָּרָאד" (קומקום התה), ומוזגת את התה על-פי כל כללי הטקס: קודם כל הייתה מוזגת קצת תה לתוך כוס, כדי לחמם את פיית הקומקום. אחר-כך הייתה מוזגת עוד קצת לכוס נוספת וטועמת ורק אז מתחילה למזוג לנוכחים, מלמעלה ומגבוה, ובלי לשפוך ולו טיפה.

כולנו ישבנו וצפינו בה בדממה, בתוכה אפשר היה לשמוע את צליל התה הנשפך לתוך הכוסות. תחילה מזגה לכל הבנים, ואחר-כך לבנות, לפי סדר הלידה. כך יצא שאני, הצעירה בבית, תמיד קיבלתי אחרונה... אהבתי מאוד את טקס שתיית התה, שהשרה עליי תחושות של שייכות וביטחון. כולנו ישבנו שתינו ואכלנו בנחת, מתענגים על כל לגימה ולעיסה מתוקה.

הארוחה העיקרית הוגשה בערב והייתה עשירה ושופעת. כיום מדהים ממש להבין, איזה שפע הוציאה אמא בכל יום ממטבחה הקטן, מה יצרה ובישלה באמצעי הבישול הדלים שעמדו לרשותה.

כל ארוחה כזו לוותה בשפע של סלטים מגוונים, כולם עשויים ירקות מבושלים: סלט סלק (מתובל בלימון, מלח ומעט סוכר), מְטְבוּחָה חריפה, פלפלים ירוקים חריפים שלמים צלויים (מתובלים בחומץ, או בלימון ומלח), פלפלים ירוקים כבושים, סלט גזר עם פלפל ירוק חריף ושום, חצילים מטוגנים, קישואים מגוררים ומבושלים בלוויית ביצה (מתובלים בלימון) ועוד ועוד.

את שפע הירקות ליווה תבשיל קדירה שהתחלף בכל יום: בשר או עוף בלוויית אורז, דג מבושל עם גרגרי חמוס, צלי ולצדו תפוזי אורז, וגם פול או שעועית לבנה. לעיתים טיגנה אמא סרדינים חצויים שמולאו בכוסברה ונטבלו בביצה. גם קציצות היו, מבשר שאמא טחנה בעצמה בבית ובישלה ברוטב עגבניות. וממולאים: פלפל, קישוא וכרוב שמולאו בבשר, אורז וירקות קצוצים דק. ולפעמים, כשלא היה בשר וגם לא זמן, הכינה אמא שקשוקה משפע של ירקות וביצים, ואנו היינו מתענגים עליה, טובלים את הלחם ברוטב הסמיך. כמיטב המסורת המרוקאית היה האוכל חריף, מתובל היטב וטעים מאוד.

לאחר כל ארוחה היינו מפנים את השולחן ומשאירים עליו רק את הלחם, מברכים את "ברכת המזון" ולאחר מכן אוכלים כקינוח פירות טריים וטעימים, שאותם הביא לנו סבא מהשוק.

השבתות בביתנו צוינו ברוב שפע.

ההכנות לסעודת השבת החגיגית החלו כבר ביום רביעי. אמא הייתה מכינה את הסלטים ושומרת אותם במקום קריר. ביום חמישי הייתה אופה את הלחם ואת העוגיות, ובשישי עמלה על בישול האוכל והכנת החמין. כל ההכנות הללו, הניקיונות והכנת בני המשפחה גזלו את כוחותיה, ולעיתים תכופות הייתה מגיעה לשולחן השבת כשהיא עייפה מאוד.

סבא וסבתא היו תמיד עמנו בשבתות, התארחו אצלנו או שאנחנו התארחנו אצלם. לפני כניסת השבת הייתה אמא מדליקה את הנרות ומברכת עליהם, בעוד סבא והבנים מתפללים בבית-הכנסת. עם שובם מבית-הכנסת התקיים טקס "שבת שלום": כל הנוכחים מברכים זה את זה ב"שבת שלום", חיבוק ונשיקה. לסבא היינו מנשקים את היד, כאות לכבוד שרחשנו לו, והוא היה שם את ידו על ראשנו ומברך אותנו בבריאות טובה ופרנסה. את אמא וסבתא היינו מנשקים על המצח, האחים והאחיות התנשקו על הלחי, נשיקה על כל צד.

באבא דוד היה מקדש על היין, ואנו האזנו לו בדממה. כולנו עמדנו (הבנים בכיפות לראשם), ואיש לא דיבר עד ששתה סבא את היין. סבא היה שותה, ונותן מהיין גם לסבתא, אמא, הבנים, ורק אז לבנות. כבת הצעירה תמיד הייתי אחרונה. ורק לאחר ששתיתי אני, מותר היה לדבר.

שתי פְּרָנוֹת (לחם מרוקאי עגול לשבת) שאמא אפתה בבית היו על השולחן, מכוסות במפה רקומה מיוחדת, מעשי ידי אמא. סבא היה מסיר את המפה ומחזיק את הלחמים האחד מעל לשני. מברך, בוצע את הלחם התחתון, טובל אותו במלח ומברך: " ה' מְלֶךְ, ה' מְלֶךְ, ה' ימלוך לעולם ועד", ובוצע מהלחם גם עבור שאר הנוכחים.

היינו מסבים לשולחן השבת, שעליו מפה לבנה, צחורה ומגוחצת, וכלים יפים של שבת.

האוכל היה טעים ועשיר: מרק צח שלאחריו דג ברוטב אדום חריף עם חומוס (אחותי הבכורה אוריקו מכינה את הדג הזה גם כיום, ותמיד כשאני מבקרת אצלה היא מכינה עבורי סיר, שאקח הביתה). שפע של סלטים על השולחן, בשר ותוספות מיוחדות כגון אורז חגיגי עם שקדים וצימוקים. לקינוח נהגנו לאכול פירות, תה עם נענע ועוגיות.

בסיום הסעודה היינו שרים זמירות של שבת, ואת "ברכת המזון". השירה הייתה רמה, ולוותה במחיאות כפיים עליזות ובדפיקות על השולחן בעזרת הסכו"ם. אהבתי מאוד את השבתות, על הבית שרתה אווירה חגיגית ושמחה וכולנו היינו ביחד.

בשבת בבוקר היו הבנות נשארות לישון, בעוד סבא קם מוקדם והולך עם הבנים לבית-הכנסת. כשהיו חוזרים, לעת צהריים, היה סבא מברך על היין ואז אכלנו אָפְרִיטִיף - משהו קל להתחלה. מאוחר יותר הסבנו כולנו סביב השולחן ואכלנו את החמין שהתבשל מאז שישי בצהריים, בלויית הסלטים שנשארו מאמש.

בין לבין הארוחות היו מוגשים כל הזמן פיצוחים, היינו יושבים יחד ומשוחחים ברוגע ושלווה.

גם את החגים חגגנו תמיד עם באבא דוד וסבתא מאמחיטה, ואלו היו מנהגינו:

פעמיים בשנה, בראש השנה ובפסח, התחדשנו במלתחה חדשה מכף רגל ועד ראש: שמלה, בגדים תחתונים ונעליים. ביתר הזמן הלכנו בבגדים הקיימים או באלה שירשנו מהאחים הגדולים.

בערב ראש השנה הלכנו כולנו לבית-הכנסת, ולאחר מכן הסבנו בביתם של סבא וסבתא לסעודה חגיגית, שכללה את סמלי החג: דגים (כדי שנהיה לראש ולא לזנב), מאכלים מתוקים כגון תפוח בדבש, רימונים תמרים ואורז מקושט בצימוקים ושקדים (סגולה לשנה מתוקה), וגם לחם עגול (סגולה לשנה עגולה ומלאה). ביום החג הייתי הולכת שוב עם סבתא לבית-הכנסת. אהבתי מאוד את האווירה שם ואת התפילות.

יום-הכיפורים היה קדוש. על-פי ההלכה היהודית מחויבים ילדים לצום החל מגיל בר/ בת מצווה, אבל אנחנו התחלנו לצום עוד קודם לכן, מגיל צעיר מאוד. לצום קדמה הארוחה המפסקת, ולאחריה הלכנו כולנו לבית-הכנסת. כשהחלטתי שאני רוצה לצום, הרשתה לי אמא בהתחלה לצום רק חצי יום ולאחר מכן במשך יום שלם, אך בלויית שתייה מתוך דאגה לי.

בסוכות נבנתה על גג ביתנו סוכה שכוסתה בסכך מכפות תמרים, עם רווחים ביניהן, כדי שניתן יהיה לראות את השמיים. ארבעת המינים נקנו בשוק, וסבא נהג לברך עליהם, כשהוא מעביר את הלולב מעל לראשינו. זו הייתה סוכה גדולה מאוד. נהגנו לאכול בה את כל הארוחות סביב שולחן. הסוכה הכילה גם מיטה עבור באבא דוד, שנשאר לישון בה בימות החג. בתום חול-המועד חגגנו את **שמחת-תורה** בהקפות בבית-הכנסת: הבנים/ גברים רקדו, והנשים הביטו עליהם.

בחנוכה הדלקנו נרות בחנוכייה שנרותיה היו כוסות מים שלמעלה צף עליהם שמן ופתיל צמר גפן משמש להדלקה. אמא בירכה על הנרות והדליקה את החנוכייה, ואז אכלנו את הסְפִינְג' - סופגנייה מבצק דליל מאוד, שאמא הייתה יוצרת בה חור ומכניסה בזהירות לתוך שמן רותח. לאחר הטיגון, יצקה על הסופגניות סירופ מתוק של מים וסוכר. ספינגיים רבים הכנתי ואכלתי בחיי, ואף אחד מהם לא ישווה לסופגניות שהכינה אמי ז"ל ולאילו שעדיין מכינה אחותי הגדולה אוריקו, שתיבדל לחיים ארוכים.

באבא דוד היה נותן לנו מטבעות - דמי חנוכה. לעיתים היו אחיי משדלים אותי, הצעירה, למסור לידם את המטבעות שלי, ואני - תמימה שכמוני - מסרתי להם אותן, וכך נותרתי ללא מטבעות אך גם ללא צער - לא חשתי מרומה.

בפורים היינו עוטים עלינו כל מיני סמרטוטים ובגדים ישנים (התחפוש לא הייתה משהו מוגדר). במרכז בחג עמדו משלוחי המנות. אמא הייתה מכינה סלסילות נהדרות, מקושטות וקשורות ברצועות שאותן תפרה משאריות של בדים מיוחדים. הסלסילות הכילו סוגים רבים של עוגיות מתוקות מיוחדות לפורים, עם הרבה פרג וממרח תמרים. אני נשלחתי לחלק אותן לבני משפחה וחברים. הייתי מגיעה עם הסלסילה של אמא, וחוזרת כשבידי משלוחי המנות מהם.

בחג היינו הולכים לבית-הכנסת, לקריאת מגילת אסתר, ובכל פעם שהוזכר שמו של המן הרשע הקימו הבנים רעש גדול באמצעות דפיקה על שולחנות ועל פחים. אנחנו, הבנות הבטנו בנעשה מלמעלה, כתמיד רק צופות במתרחש אך לא שותפות פעילות. הרבה פעמים הצטערתי שאני בת ולא בן - גם אני רציתי לקחת חלק פעיל בבית-הכנסת... כשהסתיימה קריאת המגילה היינו חוזרים הביתה לסעודת פורים חגיגית על טהרת המתוק.

אין ספק - החג המרכזי בשנה היה חג **הפסח**, וקדמו לו הכנות רבות.

לעיתים קרובות בילינו את כל ימי החג בביתם של באבא דוד ומאמחיטה, אך הניקיונות בביתנו התקיימו תמיד, בין ששהינו בבית ובין אם לא. מיד לאחר חג הפורים, החלה עבודת ניקיון הבית לקראת חג הפסח. גם כאן הייתה הפרדה בין הבנים לבנות - הבנות ניקו את הבית בעוד הבנים נשלחים למטלות בחוץ.

הווילונות הוסרו וכובסו, נשמרו מקופלים ונתלו שוב רק ממש לפני החג. היינו מוציאות מהארונות את כל תכולתם, מנקות אותם ניקיון יסודי ורק אז מחזירות.

אחד מחדרי המחסן בבית שימש לאחסון המצות. מבעוד מועד ניקו אותו היטב היטב, ופרסו על רצפתו שמיכה. בכל יום הייתה אמא אופה מצות, כדי שבימי החג תהיה לנו כמות מספקת. מחשש להכנסת חמץ, רק אדם אחד הורשה היכנס לחדר כדי לאחסן בו את המצות, ואני נבחרתי למשימה חשובה זו. הקפדתי ללבוש בגדים נקיים לפני כל כניסה אליו.

כמה ימים לפני החג, היינו מצמצמים את השטחים שבהם אכלנו, כדי לשמור על ניקיונם של החללים שכבר נוקו. את ציוד הפסח - כלי בישול ואוכל, מפות שולחן וכד' הוצאנו רק יום לפני החג, ניקינו אותם ושמרנו בצד עד לכניסת החג.

בערב שלפני ליל הסדר קיימנו טקס ביעור חמץ. כמובן, לאחר כל הניקיונות שלנו כבר לא היה בנמצא חמץ מפוזר בפינות הבית... ולכן, אמא הייתה צוררת כמה פירורי לחם בשקית ומחביאה אותם באחת מפינות הבית. סבא היה עובר בין החדרים כשבידו נר דולק, בעוד אמא רומזת לנו היכן מוסתר החמץ, שאותו הגשנו לסבא, ששרף אותו בעזרת הנר הדולק. רק אז החלה אמא לבשל (או סייעה לסבתא לבשל במידה והתארחנו אצלה) את כל ארוחת החג העשירה.

בערב החג התרחצנו והתנקינו, ולבשנו בגדים חדשים, לבנים וחגיגיים ואז הסבנו כולנו לשולחן הסדר.

לפני תחילת ליל הסדר נכנסו הילדים, לבושים לבן ובידם שקית סמרטוטים על מקל ושאלו את הנוכחים המבוגרים: "מאיפה הלכו בני ישראל?" הגדולים היו מכוונים אותנו ללכת לבית אחר, שבו חזרנו על אותו הטקס ושם כיוונו אותנו בחזרה אל הבית של סבא וסבתא. כשחזרנו החל ליל הסדר.

באבא דוד היה אב הסדר. בתחילת הסדר היה עובר בין הנוכחים כשקערת הפסח בידו. הנוכחים ישבו בראש רכון, וסבא בירך אותנו על יציאתנו (עם ישראל) ממצרים. רק לאחר שבירך, מותר היה להרים את הראש.

את ההגדה קראנו מתחילתה ועד סופה, בערבית ובעברית, וסבא היה מסביר ומבאר לנו דברים. ארבע כוסות ליוו את הקריאה בהגדה, וכל אחת מהן היה צריך לשתות עד תומה, עד שנראתה התחתית בכוס הריקה. כל העניין לקח זמן רב, ממש עד אור הבוקר.

אנחנו, הילדים, היינו מתעייפים בשלב כלשהו, ובשביל לשמור על ערנותנו הורשינו לשחק באגוזים. בידור נוסף היו "ההצגות" שסבתא הייתה עושה לנו. סבתא הייתה פותחת את הדלת לאליהו הנביא, לוקחת מטפחת ראש ובגד לבן, נכנסת פנימה כאילו היא אליהו הנביא, ומציגה מערכון שלם. היא הצחיקה אותנו מאוד, והשתדלנו להישאר ערים כדי לא להחמיץ את הקטע הזה. כוס היין של אליהו הנביא וגם כמה מצות הושארו על שולחן האוכל במשך כל ימי החג. רק ליתר ביטחון, למקרה שיגיע...

במהלך חול המועד היה מזוננו מורכב בעיקר מתפוח"א וביצים. מזונות אחרים, ובהם גם אורז, חומס וקטניות נוספות היו אסורים למאכל. סבתא הקפידה כל-כך על כשרות הפסח, שנהגה להמתיק את התה שלה בעצמה בעזרת תמרים, מחשש שמא הסוכר אינו כשר דיו.

בתום החג, חגגנו ברוב פאר והדר את המימונה - חגה של יהדות מרוקו.

מקור השם "מימונה" הוא כפי הנראה במילה מִיִּמּוֹן, שפירושה: שפע והצלחה. החג לווה בסמלים: על השולחן הונחה צלחת עם קמח ובתוכה חמישה פולים ירוקים, חמישה אגוזים וחמש מטבעות שעליהן הספרה 5. המספר חמש (חֲמִשָּׁה) נחשב כמביא מזל טוב. דג שלם הונח על השולחן - סמל לשפע ולפוריות.

אמא הייתה עמלה שעות רבות, ועם צאת החג הייתה עורכת שולחן ענק שעליו מיני מתיקה רבים. ריבות מפירות וירקות (כולל ריבת חצילים וגזר), מורוֹזְיָה (צימוקים ואגוזים), זֵבֵן (קצפת עם אגוזים וסוכר), מופלטות עם חמאה ודבש, מינים רבים של עוגיות מתוקות המכילות קוקוס, מרציפן, שקדים, אגוזים, שומשום, תמרים מגולענים הממולאים באגוז או במרציפן ותה עם נענע.

בצאת החג היה בעל הבית זורה על הנוכחים מעט קמח ואומר את הברכה המסורתית: "תִּרְפָּחוּ וְתִקְעְדוּ". אז התכבדו האורחים מכל טוב השולחן, ועברו אל הבית הבא. גם בני הבית היו מסתובבים בין בתי שכנים וחברים, אך תמיד נשאר בבית לפחות אדם אחד כדי לקדם את פני הבאים.

כל הנשים עטו לבוש חגיגי מסורתי - "קֶפֶטָן" - שמלות צבעוניות ארוכות מבלים עשירים ומבהיקים, רקמת זהב וחרוזים בעבודת יד. השמלות היו יפהפיות, פרי עבודת-יד מדויקת ויקרה, ונשמרו רק לאירועים מיוחדים. בשל מחירן הגבוה, שלא אפשר לקנות שמלות חדשות לעיתים קרובות, נהגו הנשים להחליף שמלות זו עם זו כדי לגוון.

שבועות היה במרוקו "חג המים"⁶ וכל משפחה חגגה אותו לפי דרכה. אחי יהודה מספר, כי בימי חייו של אבא היו בני המשפחה הולכים לבריכה בקאנטרי קלאב.

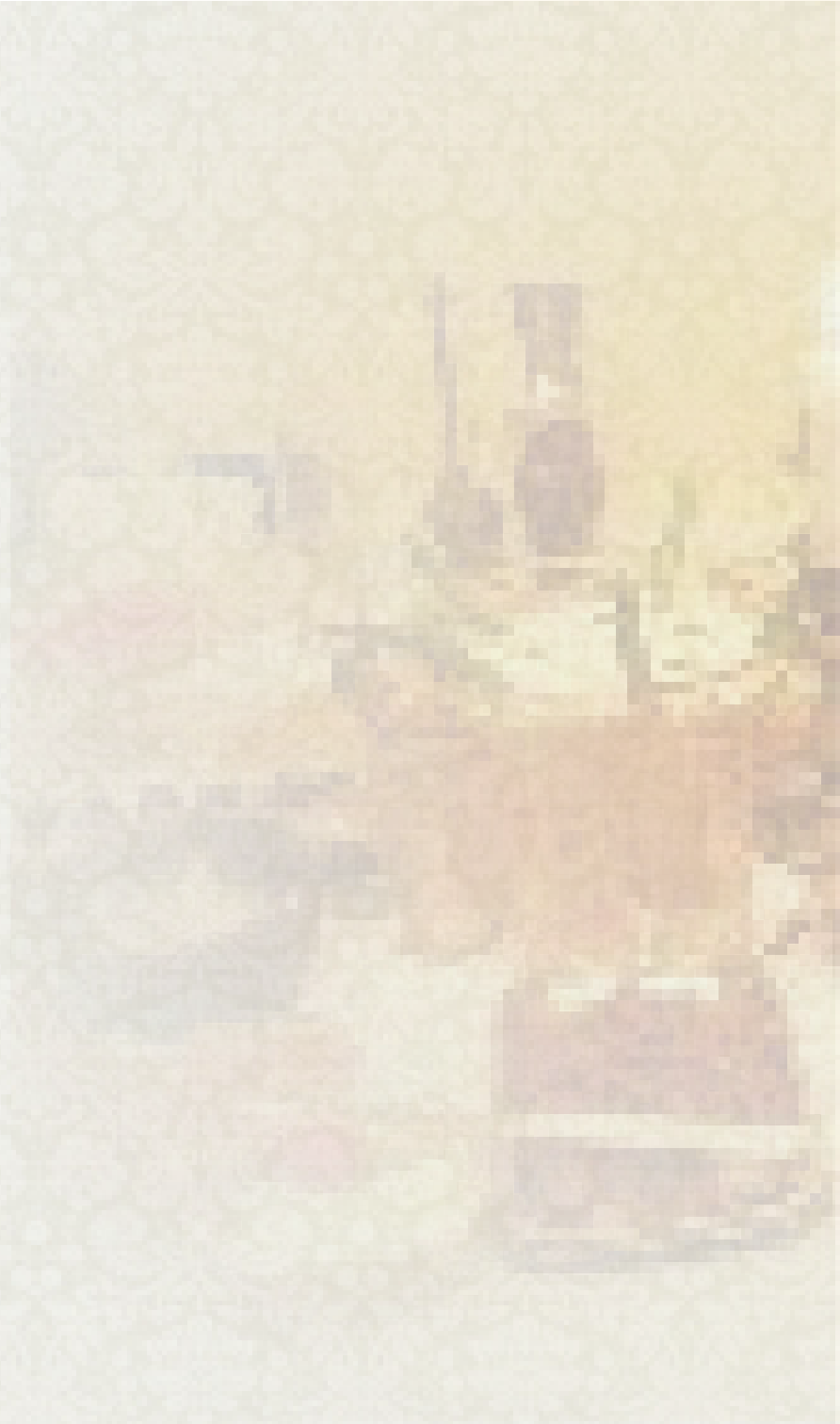
השנים חלפו, ותמורות חלו במשפחתנו.

אחיי הגדולים למדו בביה"ס "אליאנס" ובשעות אחה"צ לאחר הלימודים עבדו כדי לסייע בפרנסת הבית. **אוריִקו**, אחותי הבכורה עבדה בחנות למוצרי חשמל, שם הכירה את **משה אסולין**, יליד פז, ונישאה לו. לאחר הנישואין התגוררו בבית הורי בעלה. טלפונים לא היו אז, וכך הייתי אני "הטלפון" - הייתי עוברת בין ביתנו לביתה של אוריִקו ומוסרת הודעות אליה וממנה. המרחק בין שני הבתים היה גדול, ואני צעדתי אותו הלוך ושוב.

6 חג המים - במרוקו נהגו לקרוא ב"כתובה" מיוחדת לחג השבועות, שעניינה התנאים שבין "החתן" (עם ישראל) לבין "הכלה" (התורה). בשעת תפילת המנחה בבית-הכנסת נהגו להקריא את ה"אזהרות" (פיוטים שכתב המשורר שלמה אבן-גבירול לפי תרי"ג מצוות). כל אחד מן המתפללים קרא פסוק, ומי שנפל בגורלו להקריא "אזהרה", נגזר עליו כי בצאתו מבית-הכנסת ימתינו לו המתפללים וישפכו עליו דליים של מים כדי לקיים את הפסוק: "ושפכתי עליכם מים טהורים וטהרתם". מסורת רטובה ועליזה זו הייתה הפתיח למלחמות מים היתוליות שנערכו בין הגברים בסמטאות ה"מלאח".

יהודה עבד כשוליה של חייט יהודי. אשר היה חלש מבחינה גופנית ולכן היה בבית עם אמא. יפה ורחל למדו בביה"ס.

ואני הייתי בבית (איני יודעת מדוע לא נשלחתי לביה"ס). לעיתים קרובות נשלחתי ע"י אמא למקומות שונים כדי להעביר מידע או דברים שהיו נחוצים לה, ואני מילאתי את בקשותיה. הייתי ילדה טובה וצייטנית וכיבדתי מאוד את אמא, את האחים והאחיות.

פרק 2 : ילדי אוסלו

בשנת 1949, כשהייתי כבת שמונה שנים, עזבתי את מרוקו והתחלתי במסע ארוך, שבסופו עליתי לישראל.

זמן קצר לפני כן הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל, והתחוללה מלחמת העצמאות. שליחים מהארץ, נציגי תנועות הנוער הציוניות והסוכנות הגיעו למרוקו⁷, וניסו לשכנע את ההורים לשלוח את ילדיהם ארצה, שם יהיו בטוחים יותר.

אחי יהודה היה מקורב לגורמים ציוניים וניסה לעלות בכל דרך, אך אמא טרפדה את עלייתו פעם אחר פעם. מן הסתם חששה לגורלו. ייתכן גם כי פחדה שלא תצליח להסתדר בלעדיו. אשר היה חלוש וחולני, ועלייתו לבד לא עמדה על הפרק.

אמא, כך נראה, קיבלה הבטחה כי שלוש בנותיה: יפה, רחל ואני נוכל לעלות ביחד, כי שאירו אותנו ביחד לאחר העלייה, וכי היא תוכל להצטרף אלינו בארץ במהרה. רק כיום, כאמא וכסבתא אני יכולה להבין את המצוקה הנוראה שבה הייתה שרויה בוודאי. את הפחד הנורא שחוותה כשהסכימה לשלוח אותנו אל הלא-נודע. כמה אהבה אותנו יותר מאשר את עצמה, עד שיכלה להתעלות מעל כל אלה כדי להבטיח את שלומנו, ונמנעה מלחלוק עמנו את חששותיה. רק יפה בת השנים-עשרה ידעה על העומד להתרחש.

7 עליית יהדות מרוקו - בתום מלחמת העולם השנייה והשוואה ועם הקמת מדינת ישראל, הופנו הזרקורים אל הקהילות היהודיות בצפון אפריקה, ובמיוחד אל יהדות מרוקו (הגדולה שבהן). בשנים אלה החמיר מצבם של יהודי מרוקו, והיחס מצד האוכלוסייה המוסלמית אליהם היה עוין. בערים שונות במרוקו רצחו ופצעו קנאים מוסלמים יהודים כנקמה על הפגיעה באחיהם בפלסטין. הפרעות הגבירו את קצה העלייה. בין השנים 1948-1951 עלו לישראל כ-28,000 יהודים.

יום אחד, לקחה אותי אמא פתאום לשיחה. היא הראתה לי תמונה של גבר זר, לבוש בחליפה אירופאית. "לאבא שלך לא קוראים דוד", אמרה לי ללא הקדמות. "אבא שלך הוא יוסף", החוותה לעבר האיש בתמונה. אני הבטתי בו ולא הבנתי. באבא דוד נהג ללבוש גלבייה ותרבוש אדום לראשו. מבחינתי - כך התלבשו אבות. ולכן האיש הזר הזה, בלבושו המערבי, לא יכול היה להיות אבי.

השיחה הסתיימה, ואני הנחתי את הדברים אי-שם במעמקי ראשי. לא ייחסתי להם חשיבות מיוחדת. תמונת האיש שהראתה לי אמא לא יכלה להפוך את אבי למוחשי עבורי, וכך המשכתי בחיי מבלי לעסוק בעניין זה.

היום אני מבינה כי אמא רצתה להקנות לי זהות. היא שלחה אותי רחוק ולא ידעה מתי נשוב וניפגש. חשוב היה לה שאדע מי ומה אני ומי היה אבי. כשהגעתי ארצה ונשאלתי לשם אבי עניתי באופן אוטומטי: "דוד", וכך עד היום, ואני כבר בת שבעים ושש, מופיע בתעודת הזהות שלי בסעיף האב השם דוד.

בוקר אחד לקחה אותי אמא, וביחד הלכנו לביה"ס שבו למדו יפה ורחל. היה זה, כפי הנראה, בעונת האביב או הקיץ מפני שלבשנו בגדים קצרים. אספנו אותן משם, והלכנו לתחנת הרכבת המרכזית של פז. הייתה זו לי הפעם הראשונה במקום, ומאוד התרגשתי. אמא נפרדה מאתנו ועלינו לקרון הרכבת. לא נבהלתי, חשבתי שמדובר רק בפרידה זמנית, אולי כמו בנסיעה לחופשה עם סבתא.

בקרון הרכבת ישבו יפה ורחל ליד החלון, ואני ישבתי ליד יפה. קמתי ועמדתי ליד החלון ביניהן, כדי להסתכל עוד קצת על אמא לפני שהרכבת החלה לזוז. ראיתי שאמא בוכה, ושאלתי מדוע. "תפסיקי עם השאלות שלך ושבי בשקט!" ציוותה עליי יפה. מן הסתם הייתה מתוחה והפרידה קשתה עליה. וכך היו דמעותיה של אמי המראה האחרון שלי ממנה, בלא לדעת כי אנו נפרדות לזמן ממושך, אולי לשנים ארוכות.

הרכבת החלה לנוע ואני התיישבתי במקומי. איני יודעת כמה זמן נסענו, עד שהגענו למקום שנקרא קוֹנְדֶרְנֶס. ירדנו מהרכבת ועלינו לאוטובוס שלקח אותנו למרסיי, צרפת. לאורך כל השעות הארוכות הללו לא קיבלנו אוכל ושתייה, אך אני לא התלוננתי ולא שאלתי לאן אנו נוסעות ומתי נאכל. היה לי המון כבוד לאחיי הגדולים, ותשובתה הקודמת של יפה הבהירה לי שאין טעם בשאלות.

הגענו למרסיי, כפי הנראה למחנה מעבר. שם קיבלנו סוף-סוף אוכל - כריכים עם מרגרינה וריבה ולאחר מכן בייסקוויטים. היו שם אנשים מבוגרים, שדיברו בשפה זרה ולא מובנת לנו (בדיעבד הבנו כי דיברו נורבגית), וגם חבריה צעירים שדיברו איתנו בעברית (אז עדיין שפה זרה עבורנו).

איני יודעת כמה זמן שהינו שם, אך כפי הנראה מדובר בשעות, כיוון שלא ישנו שם. ואז העלו אותנו על אוטובוס. בשלב הזה לקחו את יפה לקבוצה אחרת, והקשר שלנו עמה נותק. איש לא אמר לנו דבר, ואיש לא הסביר. יפה, הגדולה בינינו, נעלמה וכמו לקחה עמה מעטה של ביטחון. מאותו הרגע הייתה רחל העוגן שלי בעולם.

האוטובוס הביא אותנו לנמל התעופה של מרסיי. שם ראיתי, לראשונה בחיי, מטוסים. הבנתי שאנחנו עומדים לטוס, ומאוד התרגשתי. במטוס לא היו מושבים, ישבנו כולנו על הרצפה. איני זוכרת הרבה מהטיסה - כפי הנראה העברתי חלק ממנה בשינה.

לאחר כמה שעות נחתנו. כשיצאנו החוצה, קידם את פנינו מזג אוויר קר מאוד. בדיעבד התברר לנו כי נחתנו בנורבגיה, ונלקחנו למחנה ליד אוסלו.⁸

8 "ילדי אוסלו" – בסוף שנות הארבעים נרתמה הממשלה הנורבגית (כממשלות סקנדינביות נוספות) לעזרת מדינת ישראל והציעה לקלוט אצלה ילדים לתקופת מעבר לטובת חזיוקם והכנתם לעלייה ארצה. כך הוחלט באפריל 1949 לשלוח למחנה (ששימש בעבר כסנטוריום ילדים חולים) בנורבגיה כשלוש מאות ילדים ממרוקו ומתוניסיה. צוות המטפלים, המורים והמדריכים כלל נורבגים לצד שליחים מישראל. תכנית הלימודים כללה הקניית השפה העברית וחגי ישראל, לימודי ידיעת הארץ וענפי ספורט השלג. הילדים ששהו במחנה כונו "ילדי אוסלו".

במחנה היו צריפי מגורים ומבנה אחד מרכזי. כשהגענו, הכניסו אותנו למבנה המרכזי ומיד הלבישו אותנו בבגדים חמים: מכנסיים ארוכים, סוודרים וכובעי צמר, וחילקו אותנו לצריפים. בחדרים הפרידו בין הבנות לבנים. בכל חדר היו הרבה מיטות שהוצבו קרוב זו לזו. התפעלנו: בשירותים ובמקלחת היו מים זורמים!

הטיפול בנו היה מסור. בכל בוקר היו מניחים לנו בגדים נקיים על המיטה, ולאחר המקלחת לוקחים את הבגדים שלנו לכביסה. המטפלים הנורבגים התייחסו אלינו בחום. הארוחות היו מסודרות ולא חסר לנו כלום. לפני כל ארוחה נדרשנו לשתות מנת שמן דגים (שמן דגים), שהמתינה לנו בכוסית על השולחן הערוך. שמן דגים נחשב אז כבעל סגולות חיוניות לבריאותם של ילדים, אלא שטעמו היה נורא. גיליתי יוזמה: ברוב הפעמים שפכתי את השמן, בחשאי, לתוך מפית או תחת השולחן ולא שתיתי אותו...

הגענו בקיץ, שבו שעות האור בנורבגיה ארוכות מאוד, והשמש כמעט שאינה שוקעת. המטפלים היו מפשילים את הווילונות, וסוגרים אותם כדי ליצור עבורנו חושך לשנת הלילה. התפלאתי: מדוע משכיבים אותנו לישון באמצע היום?

סדר היום שלנו הביא עמו פעילויות נעימות: טיול ביער וקטיף תותים, משחקים, וגם זמן לימוד שבו התחלנו להכיר את השפה עברית, וללמוד על ארץ-ישראל שאליה, כך ידענו, אנו עתידים לעלות.

כשהגיע החורף, גילינו ארץ פלאות: שלג רך, שבו שיחקנו עטופים בבגדים חמים, מעילים, כפפות ומגפיים. היינו עומדים יחפים על מתקן ההסקה שחימם את הצריף, פותחים את החלון ומביטים בנטיפי הקרח - טיפות גשם שקפאו. לעיתים ליקקנו את הקרח כמו שלגון.

ילדי אוסלו (מקור: Youtube)

רחל אמנם לא גרה איתי בצריף (היא שובצה לצריף עם בני גילה), אך בשעות הערות היינו כל הזמן ביחד. דווקא אני, הצעירה, הייתי הנועזת יותר, הפחות ביישנית מבין שתינו, ולא אחת שימשתי כדוברת עבורה. במקום היפה הזה, שבו שהינו בחברת הילדים וגילינו בכל יום דברים חדשים ומופלאים, לא התגעגעתי לאמא ולא שאלתי את עצמי מתי ניפגש שוב. חייתי את הרגע.

על-פי התכנית המקורית, היינו אמורים לשהות בנורבגיה כשמונה חודשים, ואז לעלות ארצה. יום אחד ראינו את המבוגרים מתלחשים ביניהם בהתרגשות, אפילו בפניקה. הבנו שמשוהו קרה. מאוחר יותר התברר לנו כי מטוס ועליו ילדים יהודים מתוניס שהיו בדרכם למחנה שלנו התרסק.

ומעשה שהיה כך היה: בנובמבר 1949 המריאו מתוניס שני מטוסים של חברת "אירו-הולנד", כשעל סיפונם ילדים יהודים, שהיו בדרכם למחנה שלנו בנורבגיה. המטוסים עצרו לחניית ביניים בבריסל, ואז המריאו לנורבגיה. בבואם לנחות מעל אוסלו, נקלעו לערפל. אחד המטוסים התרסק על צמרות העצים בסמוך לשדה התעופה.

עשרים ושבעה ילדים, שלוש מלוות וארבעה אנשי צוות מצאו את מותם בתאונה המחרידה. כשהגיעו צוותי החיפוש לאזור, הופתעו לגלות כי ילד אחד, **יצחק אלל** שמו, שרד את התרסקות ונשאר בחיים.

האסון היה כפול ומכופל: חלק מהילדים הנספים היו בנים לאותן משפחות. המאמצים של הרב הראשי לישראל, **יצחק הרצוג**, להביא את הילדים לקבורה בארץ עלו בתוהו. ממשלת תוניס דרשה כי הילדים ייקברו בשטחה. יצחק אלל טופל תחילה בנורבגיה, ולאחר מכן עלה ארצה, כאן התאחד עם משפחתו. לימים שינה את שם משפחתו ל**אל-על** הקים משפחה והתגורר במושב ינוב שבשרון - שם ניצבת כיום אנדרטה לזכר הילדים שנספו באסון.

עם היודע האסון (מקור: Youtube)

דבר האסון נודע למרחוק, והגיע עד למרוקו. כדי למנוע חרדה מהורי הילדים שכבר שהו במחנה, באו וצילמו אותנו בעוד אנו משחקים בפארק. המטרה: להראות להורינו תמונות של ילדיהם כשהם חיים, בריאים ושלמים.

כתוצאה מכל אלה, נשארנו עוד זמן בנורבגיה. למען האמת, לא הצטערתי. הייתה זו תקופה טובה ונעימה, ובעיקר מוחשית. כילדה צעירה התקשיתי לדמיין לעצמי את ארץ-ישראל, זו שכה הרבה דובר בה. הבטיחו לנו "ארץ זבת חלב ודבש", אבל אני חשבת לעצמי: הרי כל-כך טוב לנו כאן, מה הסיכוי ששם יהיה עוד יותר טוב? בכל מקרה, כדרכם של ילדים, קיבלנו את המצב כמות שהוא ולא הכברנו שאלות. מה גם, שהמבוגרים הבטיחו לנו שכאשר נגיע ארצה ניפגש עם ההורים שלנו.

הזמן חלף, 1949 התחלפה ב-1950. ואז, יום אחד, הגיע מועד העלייה. עלינו על סיפונה של האנייה "נגבה". מההפלגה עצמה לא זכור לי דבר. בסופה הגענו לנמל חיפה.

פרק 3 : בדרך

בשנת 1950 הגעתי ארצה.

כשהגענו לנמל חיפה, ריססו אותנו ב-די.די.טי.⁹ זמן קצר לאחר מכן העלו אותנו על אוטובוס, ונלקחנו לכפר הנוער "רמת-הדסה" בקריית-טבעון, שם התאספו כל הילדים שהגיעו מנורבגיה.

ללא מילת הסבר הושיבו אותנו בתוך אולם, והתחילו להקריא שמות. מי שקראו בשמו, היה צריך לצאת החוצה ולעלות על האוטובוס שכבר המתין בחוץ. לפתע קראו בשמה של רחל, אך לא בשמי. באופן אוטומטי. קמתי ביחד עם רחל וניגשתי עמה לאוטובוס. ברור היה לי כי אנו הולכות ביחד. אלא שהמדריכים שעמדו ליד האוטובוס לא אפשרו לי לעלות. האוטובוס נסע כשרחל עליו (בדיעבד נודע לי שנסע לקיבוץ אפיקים) ואני נותרתי לבדי.

עמדתי והבטתי באוטובוס המתרחק, ובלבי חרדה איומה. אז ניגשה אליי אישה. מאוחר יותר התברר לי כי שמה **נחמה**.¹⁰ נחמה ביקשה שאחזור פנימה, וצירפה אותי לקבוצה שבה ילדים בגילי (הצעירים מבין "ילדי אוסלו"). היא אמרה שהיא לוקחת אותנו לקיבוץ רמת-יוחנן שבעמק זבולון. אמרתי לה שאני רוצה לנסוע לרחל, והיא הבטיחה לי שתיקח אותי אליה. עלינו על האוטובוס ונסענו.

9 די-די-טי (D.D.T) - חומר כימי להדברת מזיקים. בעת קליטת העלייה ההמונית בראשית ימי המדינה, נהגו לרסס את כל העולים החדשים שהגיעו ארצה בדי-די-טי, במטרה להשמיד טפילים שהיו, לכאורה, על עורם. פעולה זו נתפסה כמשפילה בעיני העולים.

10 נחמה לוי-אידלמן - ילידת ירושלים, חברת קיבוץ רמת-יוחנן, מחנכת ידועה בתחומה בתנועה הקיבוצית ומחוצה לה.

בתי ברמת יוחנן, תחילת שנות החמישים

ירדנו מהאוטובוס. קיבלו אותנו בחום רב, ולקחו אותנו לבית שבו נגור. חדרים נהדרים קידמו את פנינו: שלוש בנות בכל חדר, עם ארון ובו בגדים חדשים עבורנו, לכל אחת תא ועליו שמה. במרכז החדר עמד שולחן שעליו משחקים וצעצועים. כל הילדים שמחו והתלהבו, ורק אני שאלתי: "איפה רחל?" הרי נחמה הבטיחה לי שתיקח אותי אליה!

נחמה אמרה לי שרחל לא פה. רק אז הבנתי ששיקרה לי. השקר הזה ליווה אותי עוד שנים ארוכות, ערער את האמון שלי בעולם ובאנשים. באותו הרגע הבנתי רק שנשארתי לבד בעולם, בלא עוגן או אדם קרוב, ופתחתי בשביתת דיבור.

לא דיברתי. עשיתי כל מה שאמרו לי: קמתי, הלכתי לישון, אכלתי, למדתי וכד', אך את הכל עשיתי בשתיקה. בתוך עולם שבו לא הייתה לי כל השפעה על גורלי, רציתי שיהיה דבר אחד שאני מחליטה עליו, שאני שולטת בו, והדיבור היה הדבר היחיד שנשאר לי. באותם ימים סבלתי גם מבעיות עיכול שהציקו לי מאוד והכאיבו. ועדיין נותרתי בשתיקתי. בבדידותי.

נחמה אמרה כי עתה, שאני בארץ, שוב לא יהיה שמי מרסל, ובחרה עבורי את השם **בְּתִיָּה**. מן הסתם הייתה כוונתה טובה - לאפשר לי להשתלב ביתר קלות במקומי החדש, ואפילו שם מכובד בחרה עבורי (בתיה, כלומר: בת ה') - אך אני חוויתי תחושת זרות ואובדן. שמי היה מרסל, כך נקראתי על-ידי האנשים שאהבו אותי. עתה נלקחה ממני גם הזהות שקשרה אותי לכל מה שראיתי בו בית.

רוב הזמן בילינו ביחד עם חברינו לקבוצה. עמס ישנו, התרחצנו, אכלנו, עבדנו ולמדנו. בשעות הצהריים, לאחר הלימודים, שובצנו לעבודה בענפי הקיבוץ. אני שובצתי לעבודה בבתי-הילדים. הייתי מצחצחת את הנעליים הקטנות, מכינה לילדים ארוחת ארבע ועוזרת להם להסתרק. הייתה זו חוויה נעימה - אהבתי את הטיפול בילדים.

בחופשים יכולנו לנסוע מהקיבוץ לקרובי משפחה בארץ. לכל הילדים הייתה משפחה לנסוע אליה, ורק לי לא. בעצם, הרי היו כאן שתי אחיותיי, יפה ורחל, אך לא היה לי כל מידע על מקום המצאן. בדיעבד נודע לי שגם אחי אמי, יהודה עטר, כבר עלה אז ארצה, אך גם עמו לא היה לי כל קשר. כיום מעורר בי הדבר תמיהה: איך יכול להיות שאיש מהם לא בא לחפש אותי? לא תהה על גורלי?

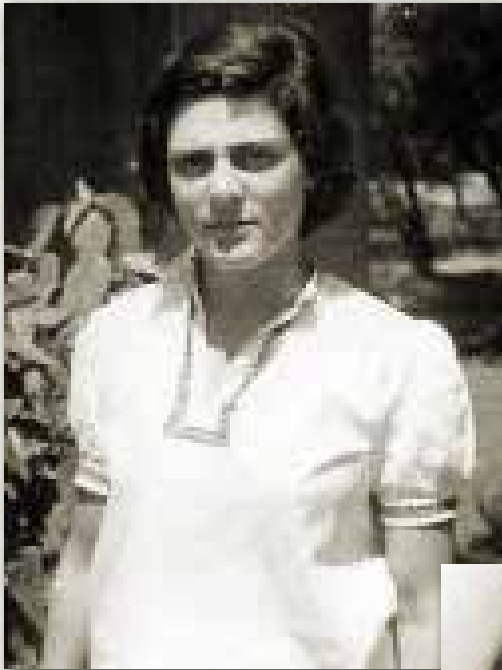
הקיבוץ "שידך" אותנו למשפחות מאמצות שעמן בילינו בכל יום את שעות הצהריים, ואכלנו ארוחת ערב בחדר-האוכל בערבי שישי. נחמה, שהיה לה יחס חם כלפיי, הייתה המשפחה המאמצת שלי. אז הכרתי גם את בנותיה התאומות, **דבורה וציפורה**. על-אף ששיקרה לי, בסתר לבי הערכתני את נחמה מאוד, וגם נקשרתי אליה. היא הייתה אישה חכמה ומרשימה, ובתוך עולם של בדידות היא היוותה לי סוג של עוגן ומודל לחיקוי. לימים, כנערה, אימצתי לי את התסרוקות של נחמה: צמה ארוכה ועבה הכרוכה סביב ראשי.

נחמה הייתה בת ירושלים, והייתה לה בעיר אחות. יום אחד, לקחה אותי עמה כדי להשתתף בחנוכת הבית של אחותה. בנותיה, כך נראה, קינאו ביחס החם שנתנה לי. לאחר שובנו מירושלים, פתחו נגדי במסכת קשה של התעללות והצקות. הן אמנם היו צעירות ממני, אך היו שתיים... שתיהן היו אורבות לי בשבילי הקיבוץ, מכות אותי ומאיימות עלי שאם אגלה זאת למישהו, הן ירביצו לי שוב ויהרגו אותי. הייתי אז רק ילדה. פחדתי פחד מוות ולא העזתי לגלות לאיש. נשאתי את סבלי בשקט.

הפסקתי ללכת עם משפחתה של נחמה לארוחת הערב ביום שישי. מאחר ולא הייתה לי אפשרות לארוחה חלופית, נותרתי רעבה. הייתי הולכת בשקט למכונת הלחם, ואוספת ממנה את שאריות הלחם שנותרו לאחר פריסת הלחם. הייתי מכניסה את הלחם לתוך החולצה, הולכת מהר לבית-הילדים שלנו ואוכלת. זו הייתה ארוחת הערב שלי. היום אני

מתקשה להבין : איפה הייתה נחמה? הרי ראתה שלא הגעתי לארוחת הערב! מדוע לא שאלה אותי מה קורה? איך יכול להיות שהשאירה אותי בלי אוכל? כאמא וכסבתא אני מתקשה מאוד להבין ולקבל זאת.

הייתה זו תקופה איומה של מתח, פחד, בדידות ולעיתים גם רعب. והדבר נמשך עד שעזבתי את רמת-יוחנן.

פרק 4 : גבע

לאחר שנתיים-שלוש ברמת-יוחנן, ואני כבת שתיים-עשרה, עברתי לקבוצת גבע שבעמק יזרעאל.

בדיעבד, כנראה שנחמה היא זו שדאגה לי. מן הסתם חוותה רגשות לא פשוטים כאשר התברר לה כי בנותיה מתעללות בי, ואולי פשוט ראתה שאני במצוקה וצריך להוציא אותי מהמקום שבו אני נמצאת. כך או כך, הגעתי לגבע, והצטרפתי לקבוצת "הגשמה" - חברת-הנוער בקיבוץ. חברת-הנוער (מעל לעשרים נערים ונערות) הורכבה מעולים חדשים ממדינות רבות: צפון אפריקה, הודו, טורקיה ועוד. היה לנו מדריך בשם זאב, שזכה להערכה רבה מאיתנו והיווה עבורי דמות וכתובת לשאלות.

באותה התקופה עשתה חבורת "הגבעטרוץ" את צעדיה הראשונים על הבמה. היינו באים לחזרות שלהם ומקשיבים, מרותקים, להרמוניה הקולית שהפיקו, או יושבים מתחת לחלון באולם שבו התאמנו, ולומדים בעל-פה את השירים. לימים, כשבגרתי, הגיע להקת "הגבעטרוץ" להופעה באזור שער-הנגב. עליתי לבמה וסיפרתי להם איך גדלתי בגבע, איך כינו אותנו בקיבוץ "הזייבושים", על-שמו של זאב, המדריך שלנו.

בגבע יכולתי, סוף-סוף, להירגע. וגם אם לא חשתי ביטחון מלא, לפחות שוב לא הייתי מאוימת. הייתי מקובלת חברתית. נחשבת ליפה מאוד (קיבלתי הרבה מחמאות...), אהבתי ללמוד, הקפדתי להכין את שיעורי הבית והצטיינתי. לאחר הלימודים עבדנו בענפי המשק. אני עבדתי במסירות ובחריצות, וזכיתי להערכה רבה.

כאן גם רכשתי לי חברות קרובות: **טיטי (אסתר)**, **ורד ונורית** שעלו ממרוקו, **נעמי** שעלתה מהודו, ו**כוכבה**, ילידת טורקיה. וגם חבר ראשון היה לי, **שלום** שמו, שנסך בי ביטחון ושמר עליי מאוד. העטיפה המגוננת שלו הייתה נעימה לי - נפשי הייתה עדיין שרוטה ומצולקת מתקופת הפחד והאימה ברמת-יוחנן.

הקשרים בין נערי ונערות חברת-הנוער הלכו והתהדקו, אך נתק שרר בינינו לבין בני הקיבוץ. הם לא ממש התייחסו אלינו, וגם הקיבוץ נהג בנו איפה ואיפה. בעוד אנו נאלצנו לקום לפנות בוקר כדי לבצור ענבים בכרם ורק לאחר מכן הגענו ללימודים, נהנו ילדי הקיבוץ משינה טובה, והגיעו ללימודים כשהם ערניים ורעננים. למרות זאת זכורה לי תקופת גבע כתקופה טובה, שבה יכולתי סוף-סוף להביא לידי ביטוי את יכולותיי וכישורי ו להשתלב באמת בארץ.

גבע שהיתי עד לגיוסי לצה"ל בשנת 1957.

גבע - בתיה עם ורד וטיטי

פרק 5 : איחוד משפחות

בתקופת גבע קרה לי נס - איחוד מחודש עם בני משפחתי האהובים.

יש לזכור, כי לאורך כשנתיים הייתי מנותקת לחלוטין מכל בני משפחתי, ללא קשר עם איש מהם. כילדה, ולאור ההתנסויות הקשות שעברתי, שמתי עניין כאוב זה בצד. התרכזתי בכאן ובעכשיו. היה זה מנגנון הגנה יעיל, וממילא לא הייתה לי ברירה אחרת...

יום בהיר אחד בשנת 1952, הופיע בגבע בחור צעיר. היה זה יהודה, אחי הגדול. יהודה עלה לארץ בשנת 1951 בלי אמא, ונשלח לקיבוץ עין-גב. מרגע שהגיע, החל לחפש אחרינו - שלוש אחיותיו. בחיפושיו בקיבוצים בארץ איתר מיד את יפה בקיבוץ כפר-בלום שבעמק החולה, ואת רחל באפיקים שבעמק הירדן. רק אותי לא מצא, ולא בכדי. הוא חיפש את מרסל דהן, בעוד שאני כבר הייתי בתיה. בשם זה הכירו אותי כולם, וכך העלו חיפושיו חרס.

אך יהודה לא אמר נואש. הוא עבר בין קיבוצים, וחיפש את כל הבנות שעלו בשנת 1950 ונקלטו בחברות הנוער. כך הגיע גם לגבע ולבית שבו גרנו, ואמר לזאב, המדריך שלנו כי הוא מחפש את מרסל דהן. זאב כינס את כולנו יחד. יהודה הביט בכולנו. מבטו נפל עליי והוא אמר מיד לזאב: "זאת אחותי!". זאב פנה אליי ושאל אותי אם אני מכירה אותו, ואני, אולי מחמת ההלם עניתי: "לא".

יהודה ביקש לדבר איתי. זאב הסכים, אך רק בנוכחותו. יהודה סיפר לי: לאמא שלנו קוראים חנה, ולאבינו יוסף. לאחותנו הגדולה קוראים אוריקו. אז נזכרתי, והבנתי שהוא אחי. אבל... עדיין הכחשתי שאני מכירה אותו. כעסתי על שנטשו אותי ושיקרו לי. יהודה החל לבכות, ולאחר מכן עזב.

משמאל - חנה דהן, דוד יהודה עטר, אוריקו ורחל עטר

לאחר עזיבתו כמו נפרץ אצלי מחסום והתחלתי לבכות. "מה עשית?!", שאלתי את עצמי, "סוף-סוף הגיע מישהו לחפש אותך ואת גרמת לו ללכת..." קיוויתי מאוד שיחזור, כל לילה חלמתי על כך.

והוא אכן חזר. בדיעבד אני יודעת שחלפו רק כמה ימים מאז ביקורו הראשון, אך הם נדמו לי כנצח... הפעם חזר יהודה כשהוא מצויד בתמונות בני המשפחה. יהודה הראה לי את התמונות ואני התרגשתי מאוד. התגעגעי כל-כך לאמי ולאחיי ואחיותיי. מאותו זמן, לקח אותי יהודה אל המשפחה. תקופה חדשה נפתחה בחיי. אחרי שנים של בדידות גם לי הייתה משפחה לבוא אליה.

אז התבררו לי הפרטים הבאים:

יפה עלתה לארץ עוד בשנת 1948, לאחר שנפרדה מאיתנו במרסיי, ונשלחה לחברת-נוער בקיבוץ כפר-בלום. לאחר שנפרדנו ברמת-הדסה, הגיעה **רחל** לחברת-הנוער באפיקים.

יהודה עצמו התגורר בעין-גב במסגרת חברת-הנוער בקיבוץ, אך בחופשות היה נוסע להתארח בטירת-כרמל (ליד חיפה) אצל **יהודה עטר**, אחיה של אמא, שעלה ארצה בשנת 1951 ביחד עם רעייתו **רחל**, בתם **מגי (מרגלית)** וסבתי **מאמחיטה**. יהודה ומשפחתו קיבלו מהסוכנות צריף קטן של חדר אחד, ובתוך הצריף הזה גרו כולם ביחד עם סבתא.

באבא דוד נפטר עוד במרוקו ונקבר שם בבית-הקברות היהודי - "בית החיים". מסתבר כי נפטר עוד בשנת 1946, בעת שאני עדיין הייתי במרוקו. מותו לא זכור לי מאז, ולא זכרתי כי נעלם לי פתאום מהעין. רק כשנפגשתי עם סבתא כאן בארץ, סיפרה לי על מותו, ואני קיבלתי זאת כעובדה מוגמרת. בשנת 1995 נסעתי לביקור במרוקו (בו ידובר עוד בהרחבה בהמשך) ופקדתי את קבריהם של אבי **יוסף** ושל סבי דוד.

רחל, יפה ובתיה, שנות החמישים

יהודה היה מגיע מפעם לפעם לגבע, לוקח אותי עמו ושנינו נסענו ביחד לטירת-כרמל לביתו של הדוד יהודה. בשלב הזה עדיין לא נפגשתי עם יפה ורחל - הצריף היה קטן ולא יכולנו להתארח שם כולנו בעת ובעונה אחת, לכן היה יהודה מביא בכל פעם אחת מאיתנו.

בשנת 1953 עלו **אמא ואשר** ארצה. יום אחד הגיע יהודה לגבע וסיפר לי שאמא הגיעה, והיא נמצאת במעברת "שער-עלייה"¹¹. יהודה לקח אותי אל אמא לביקור של כמה שעות. הפגישה המחודשת עם אמא, לאחר כחמש שנות פרידה, הייתה מרגשת אך לוותה גם בתחושת זרות טבעית למצב שכזה. הסתכלתי עליה, והיא עליי, ואז חיבקה אותי אמא ופרצה בבכי. הרחקתי אותה ממני מעט, כי רציתי לראות אותה.

המראה שלה הפתיע אותי. במרוקו חבשה אמא לראשה תמיד מטפחת ככיסוי ראש. כאן הייתה ללא המטפחת, וראשה מלא תלתלים. אמא לא יכלה להביא עמה שום רכוש ממרוקו, אך היא מכרה שם רכוש, ובכסף קנתה תכשיטי זהב. וכך, כשנפגשנו, היא ענדה עליה המון תכשיטי זהב, וגם זה לא היה דבר רגיל.

לאחר זמן קצר קיבלה אמא מהסוכנות צריף בטירת-כרמל (להלן: טירה), ובו עברה להתגורר ביחד עם אחי אשר. הצריף היה צנוע: חדר אחד ובו שתי מיטות ברזל עם מזרנים ממולאים קש, שולחן אוכל ושני כיסאות. בצריף לא היו מים זורמים, בחוץ היה ברז, ובאמצעותו מילאו מים בדליים ששימשו את צרכי הבית. הגג היה מפח, כשירד גשם היה הרעש בצריף נורא, וקשה היה לדבר ולקיים שיחה. על-אף הדלות, היה הצריף נקי ומסודר. אמא הייתה בעלת בית בכל רמ"ח אבריה, ואת המעט שהיה לה טיפחה והחזיקה היטב.

11 "שער-עלייה" - מחנה עולים במערב חיפה, שימש כמחנה מעבר מרכזי לעולים שהגיעו לנמל חיפה בעלייה ההמונית שהחלה מיד לאחר קום מדינת ישראל.

הייתה זו תקופת הצנע ומיני המזונות היו בצמצום. לאמא היה מטבח קטנטן שבו התבצע הבישול בעזרת להבת גז אחת, אך היא הפיקה ממנו מעדנים, והייתה מכינה לנו תמיד שולחן לתפארת עם מגוון מאכלים. אמא, ככל הנראה, ידעה משהו על קיום בית בתקציב מוגבל. היא הייתה אוספת בחוץ חובזה וירק שצמח בר, ומכינה מהם תבשילים נהדרים - ניצול של משאבי הטבע בעת מחסור.

העלייה ארצה, כך ניתן לשער, לא הייתה קלה לאמי. עזיבת כל מה שהכירה מאחור והצורך להיקלט מחדש במקום זר וזאת לאחר שנות הפרידה מאתנו בנותיה. גם אני כבר לא הייתי הילדה הקטנה שנשלחה לכאן. הזמן והמרחק יצרו פער בינינו, ושוב לא ביקשתי נחמה בנוכחותה. אמא, מפרנסת יחידה, הייתה עסוקה וטרודה בקשיי היומיום. היא עבדה בניקיון, ולימים כמחלקת תה במפעל בקריית-אתא.

בשנת 1955 עלתה לארץ גם **אוריקו** עם משפחתה, והם התיישבו בבית שאן. המעגל נסגר - כל בני המשפחה שבחיים זכו להגיע לכאן ולבנות את ביתם במדינת היהודים.

לאחר עלייתה של אמא, עברה מאמחיטה להתגורר עמה, והיא שימשה לי משענת ומקור לחום ואהבה. כשהייתי מגיעה לחופשה מגבע, היינו ישובות ומדברות. סבתא הייתה מבשלת, ואני מסייעת על-ידה בעבודות הקילוף והקיצוץ. כך העברנו שעות ארוכות בשיחות קרובות ומלאות אהבה.

וכמו אז, כשהייתי קטנה במרוקו, הייתה סבתא מספרת לי סיפורים ארוכים, שלהם תמיד מוסר-השכל, משהו שניתן ללמוד ממנו. ובכל לילה המשיכה את הסיפור בדיוק מהנקודה שבה נפסק בלילה הקודם. סבתא העניקה לי המון חום, אהבה ונחמה. בין זרועותיה ידעתי שאני טובה, יפה וחכמה, ידעתי שקט.

מאמחיטה, שנות החמישים

קברו של אשר אחיה של בתיה בטירת כרמל נפטר ב-1954

גם בארץ שמרה סבתא, אישה חכמה וסמכותית מאין כמותה, על מעמדה המיוחד בקרב הנשים שעלו ממרוקו, ונחשבה כסמכות רבנית, גם אם לא באופן רשמי. בבית-הכנסת בטירה היה לה מקום של כבוד. בניגוד למקובל, נשמר עבורה מקום קבוע (רק לי, נכדתה האהובה, הותר לתפוס אותו...), וכשהייתה נכנסת לעזרת הנשים היו כולן נעמדות לכבודה. אהבתי מאוד לבוא עמה לבית-הכנסת, להתחמם לאורה ולהאזין לתפילותיה. כמו במרוקו, גם כאן השתדלתי ללכת עמה כל אימת שיכולתי. ביום הכיפורים הייתי תמיד בטירה, צמה ומלווה את סבתא לבית-הכנסת.

בשנת 1954, כשנה לאחר העלייה, הלך אחי אשר לעולמו והוא בן עשרים ושתיים שנים.

סבתא מאמחיטה הלכה לעולמה בשנת 1968. אני כבר הייתי נשואה אז ואם לירון ושרון. אהבתי אותה מאוד והיא חסרה לי עוד שנים לאחר לכתה.

יהי זכרם ברוך.

פרק 6 : צה"ל קורא לך... ❦

בשנת 1957 התגייסתי לשירות בצה"ל.

הייתי צעירה מחברותיי, לקבוצה, ונוקקתי לחתימה של זאב, המדריך שלי בגבע, כדי שאוכל להתגייס ביחד איתן.

קבוצה מתוך חברת-הנוער שלנו צורפה לגרעין "יעוד" - גרעין נח"ל שהיה מיועד להצטרף לקיבוץ כפר-רופין שבעמק בית שאן. הצטרפנו אל צברים חניכי תנועת "הנוער העובד", בני חדרה, עין עירון, קריית-טבעון וחיפה. אז התוודעתי לראשונה אל **זיוה ודוד כהן, יוסף יושע, יהודה חזן ואמנון בן-דוד** - חבריי כבר קרוב לשישים שנה בכפר-עזה.

תחילת השירות הייתה בשלי"ת (שירות ללא תשלום) המוקדם בקיבוץ עין-חרוד. בקיבוץ קיבלו אותנו בסבר פנים יפות. הייתה זו תקופה נפלאה של חיי חברה תוססים, בצד הקשר עם **רפי**, החבר שלי, ששירת בחיל הים.

בעין חרוד עבדתי בבית-הילדים. אני זוכרת שהיה שם לול גדול מאוד מעץ, שבתוכו ישבתי ביחד עם הילדים. את האוכל לילדים היו מביאים מחדר האוכל. הילדים היו מריחים את האוכל ומתחילים לבכות, והיה צורך להרגיע אותם עד שארגנו את הכל וניתן היה להאכילם.

בשנת 1958, בתום השלי"ת הראשון (בן כחצי שנה), התחלנו טירונות נח"ל במחנה 80 ליד פרדס-חנה. תקופת הטירונות הייתה עבורי נפלאה. התגאיתי במדים שלבשתי ובצבא שהשתייכתי אליו. הייתה זו הפעם הראשונה שבה חשתי גאווה להיות חלק מהמדינה הזו. בנוסף, המכיי"ת שלי אהבה אותי מאוד, ובעוד יתר הבנות נדרשות להתהלך צמודות לנשק ה"עוזי" פטרה אותי מעול זה...

טירונות במחנה 80, 1957

בכפר-עזה

הייתה זו שנת העשור למדינת ישראל, ואת רוב זמן הטירונות העברנו בחזרות למופע "מגל וחרב" (מופע תרגילי סדר של הנח"ל), שבמהלכו יצרנו צורות, בדומה למקובל היום בטקס הדלקת המשואות. הטקס עצמו היה בהר הרצל בירושלים, ואני נהניתי מאוד מכל תקופת החזרות.

אחרי הטירונות הגענו לתקופת הכשרה בכפר רופין. כאן עבדתי עם זיוה בגן הילדים, וקשר אמיץ של חברות נרקם בינינו. עד היום אנו שכנות בקיבוץ וחברות בלב ונפש. הזמן חלף לו בנעימים, עד שיום אחד הגיע אלינו **יעקב מצליח (פרדו)**, חבר הגרעין המייסד של קיבוץ כפר-עזה בדרום, ובפיו אמירה נרגשת: "אנחנו צריכים אתכם אצלנו! מיד! כדאי לכם: אצלנו יש בכל בוקר בעשר ועשרים רוח מהים של עזה".

כפר-רופין שוכן, כידוע, בעמק בית שאן, שבו מזג אוויר חם ונטול רוחות של ממש. וכך במהלך גורלי (שנבע בחלקו מהסקרנות לאותה בריזה של בוקר...), קיבל גרעין "יעוד" החלטה: הולכים לכפר-עזה! הצבא אישר את החלטתנו.

בנות הגרעין הגיעו לכפר-עזה בקיץ 1959 (הבנים המשיכו לאימון מתקדם בצבא). עד מהרה התברר לנו שרוח מהים אמנם יש, אבל עבודה יש קצת פחות... וכך נשלחנו לעבוד בשדות קיבוץ מפלסים הסמוך, ובילינו את ימינו בהוצאת גזר מהאדמה. זמן קצר לאחר מכן עברתי לעבוד במטבח הקיבוץ, ומאוחר יותר - בבית-הילדים.

בבואנו מצאנו קיבוץ יפה - בכל מקום היו עצים ודשאים. רוב מבני הקיבוץ היו צריפי עץ, ובהם המזכירות, חדר-האוכל ומגורי החברים. מכלל זה חרגו המקלחת הציבורית שהייתה בנויה בטון, ושורה ראשונה של מגורי זוגות נשואים (מה שאנו מכנים כאן כיום "הפצ'קיייה") שבהם התגוררו: **פרדו ודליה מצליח, דיצה ואיציק תירוש, אסתר וחורשי יצקן יונה וצ'ופי שי, שרה'לה וקיטש עמיר ויהודה כהן (שולמן)**.

בתיה וזיוה בבית הילדים בכפר-עזה, 1963

החיים היו נעימים וטובים. כפר-עזה של אז היה קיבוץ קטן שהתגוררו בו אנשים צעירים, והאווירה הייתה בהתאם. היה ה"מועדון לחבר" שבו היינו מתכנסים לפעילויות משותפות. בימי הקיץ היינו יושבים על הדשא ואוכלים תירס מתוק וטרי שגודל בשדה ובושל במטבח. לימים, כשחברי לגרעין אמנון בן-דוד הפך לטבח של הקיבוץ, נהנינו כולנו מהמטעמים שהפיק במטבח הקיבוץ, ומן העוגות המשובחות שאפה עבור המועדון לחבר.

גם חיי תרבות עשירים היו לנו. כל החגים נחוגו בשמחה ומתוך זיקה הן למסורת והן לאורח חיינו כחקלאים. בערבי שישי התקיימו ערבי תרבות. פעם בשבוע היה רכז הקניות מביא עמו סרט להקרנה. היה צורך להקרין את הסרט על גלגל אחד, ועל גלגל נוסף להריץ במקביל את כתוביות התרגום. רוב הזמן, לא תאם התרגום את מה שראינו על המסך, אבל אף אחד לא התלונן. שמחנו שהעולם הגדול הגיע אל סף דלתנו, ונהנינו מן הבידור שסיפקו לנו הסרטים.

בתיה וזיוה בכפר-עזה, פורים שנות השישים

בבית הילדים בכפר-עזה תחילת שנות השישים

פרדו מצלם את בתיה, תחילת שנות השישים

אני אהבתי ספורט ופעילות גופנית, ובמשך ארבע שנים רצופות (1960-1963) יצאתי עם חברים מכפר-עזה ל"צעדת ארבעת הימים"¹² בירושלים. באחת הצעדות קרה לי מקרה משעשע: קבוצה של חברת "אל-על" השתתפה בצעדה. ביום האחרון הושיבו דיילת על גמל, כדי שתיכנס לירושלים, אך עד מהרה התברר כי יש כאן בעיה: הדיילת לא צעדה את ארבעת הימים, ולכן, לו נכנסה לעיר כחלק מהקבוצה, הייתה הקבוצה כולה נפסלת.

בקבוצת "אל-על" היה חבר גם חנו, אחיו של רפי (החבר שלי). בחפשמ אחר פתרון, הוא איתר אותי, והודיע לחברי קבוצתו: "יש כאן אחת שצעדה, ומוכנה לרכוב על הגמל". וכך היה. הושיבו אותי על הגמל, חבשו לראשי כובע של טייס, ואני נכנסתי בראש קבוצת "אל-על" בשערי העיר ירושלים...

12 "צעדת ארבעת הימים" - צעדת ירושלים המתקיימת בעיר מדי שנה בחוה"מ סוכות. בשנותיה הראשונות אורגנה הצעדה על ידי צה"ל ונודעה בשם "צעדת ארבעת הימים" (ובהמשך "צעדת שלושת הימים") והייתה אירוע מרכזי ומתוקשר בישראל.

בתיא על הגמל של "אל-על" בסוף צעדת ארבעת הימים, עם חנו כהן

כך חלף לו הזמן בנעימים, עד שהגיעה עת שחרורי מצה"ל.

עוד לפני גיוסן של יפה ורחל, החלטנו, שלוש הבנות, כי כולנו נשרת בצבא, ולאחר השחרור נעזוב את הקיבוצים שבהם היינו ונעזור לאמא לעבור מהצריף בטירה לדירת שיכון. יפה הייתה הראשונה שהשתחררה. היא החלה לעבוד במפעל התעשייה הצבאית בטירה, גרה עם אמא וחסכה לירה ללירה. אחר-כך הצטרפה אליה רחל, שעבדה כמוכרת בחנות "המשביר" בחיפה, ואז הגיע גם תורי לתרום את חלקי.

לקראת השחרור שאלו אותנו בכפר-עזה מהן התכניות שלנו לעתיד. עניתי כי אני רוצה לעבוד ולחסוך כסף כדי לעזור לאמא. **פרדו, עקיבא רונן ואמיר אפרת** ביקשו להתלוות אליי לביתה של אמא בטירה. כשראו את התנאים הדלים של חייה, החליטו להתגייס לעזרתה ולעזרת.

הם הציעו לי הסכם: הם ייתנו לאמא את סכום הכסף החסר שבעזרתו תוכל לעבור לדירת שיכון. הכסף שהרוויחה אחותי יפה יעבור מיד לקופת הקיבוץ. בסכום שהרוויחה רחל, יקנו לדירה את כל הציוד הדרוש. את יתר הסכום תממן, למעשה, העבודה שלי בקיבוץ. אם אעזוב - אדרש להחזיר את הכסף. סוף-סוף, בזכות חבריי לקיבוץ, יכלה אמא לעבור לבית יפה ומכובד, ואני יכולתי להישאר בקיבוץ שאותו אהבתי. עד היום אני חשה הכרת תודה עמוקה לחבריי שנחלצו לעזרתי.

אמא קנתה דירת חדר וחצי בקומה השלישית בשכונת שפרינצק בחיפה, אליה עברו גם יפה ורחל. הייתה זו דירה קטנטונת, אך מצוידת היטב. אמא הייתה מאושרת בחלקה, טיפחה את ביתה החדש וסידרה אותו כך שכל פינה הייתה מנוצלת. לראשונה בחייה היו לה מים זורמים, שירותים ומקלחת בתוך הבית, כיריים לבישול על גז (בטירה בישלה על פתילייה), ומקרר חשמלי במקום מקרר הקרח שבו נדרשו לקנות ולהחליף בלוק קרח אחת לכמה ימים.

אמא מעולם לא התלוננה על תנאי חייה בארץ. היא שמחה שהגיעה לחוף מבטחים והייתה מאושרת להתאחד סוף-סוף עם כל ילדיה.

רחל בתקופת השירות הצבאי, שנות החמישים

יפה בתקופת השירות הצבאי, שנות החמישים

פרק 7 : שולמן

זמן קצר לאחר שהגעתי לכפר-עזה הכרתי את יהודה כהן (שולמן) בעלי לעתידי.

יהודה נולד בחדרה ב-23 במרץ 1936, בנם הבכור של דוד ושפרה כהן.

אביו דוד נולד בשנת 1904 בלודֶזֶה (לוצין) שבלטביה, בנם הצעיר של מנחם וחנה כהן שנולד לאחר חמש בנות. אביו היה שען ואמו עקרת בית.

בנעוריו הושפע דוד ממשנתו של זאב ז'בוטינסקי, והצטרף לתנועת-הנוער הציונית "בית"ר". בשנת 1925 עלה ארצה ביחד עם חבריו לגרעין ב' של ההכשרה הציונית. הם היו מיועדים להצטרף לקיבוץ תל-יוסף שבעמק יזרעאל.

הוריו וארבע מאחיותיו של דוד נותרו בפולין. אחותו תהילה הגיעה ארצה בשנת 1932 במסגרת המכבייה הראשונה¹³ ונשארה כאן. ההורים ושלוש מהאחיות נרצחו בשואה. האחות יהודית ברחה עם משפחתה לסיביר וכך ניצלו. לאחר המלחמה השתקעה עם משפחתה בריגה, לטביה ובשנות השבעים עלתה ארצה.

מיד עם העגינה בנמל יפו, לקה דוד במחלת הטיפוס. הוא אושפז בבית-חולים ביפו, וטופל במסירות ע"י אחות יהודייה שהצילה את חייו. כשהחלים הצטרף אל חבריו בתל-יוסף.

אמו של יהודה שפרה נולדה בשנת 1909 בעיר קוֹרְמָה בבלארוס, הרביעית למשפחה בת שבעה ילדים, בת לבנימין-זאב (ע"ש חוזה המדינה) ושרה מְדוֹרְסְקִי. אביה היה סוחר יערות ובעל חנות לממכר בדים וצרכי תפירה. אמה הייתה עקרת בית. היה זה בית ציוני. האב ידע את השפה העברית על בוריה והנחיל אותה גם לילדיו. בשעותיו הפנויות עסק בתרגום משלי קרילוב לעברית.

13 המכבייה - "האולימפיאדה היהודית", מתקיימת בישראל אחת לארבע שנים החל משנת 1932. בשנות השלושים היוותה המכבייה "תירוץ" לעלייתם של יהודים ארצה במסווה של ספורטאים.

בתייה ושולמן בתקופת החברות

באמצע שנות העשרים, נעצר **זלמן**, אחיה של שפרה, ע"י הרוסים בשל השתמטות משירות בצבא הרוסי (עניין מקובל בקרב היהודים). לאחר המעצר אמר האב לילדיו: "קינדֶרֶלֶךְ - הולכים לפלשתינה! אין לנו מה לחפש כאן". וכך עלו בני המשפחה ארצה בדצמבר 1925. בהגיעם ארצה התיישבו מיד בחדרה, שם היו להם קרובי משפחה. האב פתח במושבה את מסעדת "תנובה". האח זלמן שוחרר מהמעצר, ולאחר כשנתיים עלה ארצה והצטרף לבני משפחתו.

לְדוֹד היו קרובי משפחה בחדרה - משפחת **אהרון לוי** (אמו חנה הייתה בת למשפחת לוי) שהיה נשוי ל**גניה** לבית מדורסקי. באחד מביקוריו בחדרה הכיר את שפרה, קרובת משפחתה של גניה.

קשר של אהבה נרקם בין שפרה לדוד, ובשנת 1933 באו בברית הנישואין וקבעו את ביתם בחדרה. הם התגוררו ברחב תרנ"א מס' 7, ומצאו את פרנסתם במסעדת "תנובה" המשפחתית ("סניף תנובה ב").

שנת 1936 נולד בנם הבכור יהודה. אחריו נולדו אליהו (אלי, 1941) וחנה (חנה'לה, 1948).

יהודה למד בביה"ס היסודי "בית-חינוך ע"ש ארלזורוב" לילדי עובדים, ולאחר מכן ב"תיכון חדרה". בילדותו הצטרף כחניך לתנועת "הנוער העובד" בחדרה.

שנת 1954 התגייס לשירות צבאי במסגרת הנח"ל, כחלק מגרעין "מתְעַרֵים", שחבריו הגיעו מחדרה, ירושלים, שכונת בורוכוב (גבעתיים) והרצליה. תחילה יועד הגרעין לנווה אילן ליד ירושלים. לעלייה לנווה אילן קדמה תקופת הכשרה בקיבוץ תל-יוסף. יהודה, ששימש כגזבר הגרעין, זכה אז לכינוי "**שולמן**"¹⁴ שדבק בו מאז ועד היום.

בתיה ושולמן בתקופת החברות

בתיה בכפר-עזה, מרשימה את שולמן, סוף שנות החמישים

14 "שולמן ישלם" - ביטוי סלנג מראשית ימי המדינה, כינוי לא. שולמן, תושב תל אביב, שלפי המסופר נהג להשמיע אמרה זו אחר ארוחותיו במסעדות ת"א, כשנעדרה הפרוטה מכיסו. הביטוי התבסס במשמעות: מישהו אחר ישלם את החשבון, מעין: "על חשבון הברון".

שנות השישים

באותה התקופה נטש הגרעין הראשון את קיבוץ יגב שעל גבול רצועת עזה, ואת המקום החזיקה פלוגה מקובצת של בני קיבוצים שדרשו תגבורת. וכך התקבלה ההחלטה: גרעין "מתערים" יצטרף לקיבוץ יגב (שבינתיים הוחלף שמו לכפר-עזה, על-שם קרבתו לעיר עזה הסמוכה). בכך הפך גרעין "מתערים" לגרעין הראשון, המייסד של כפר-עזה. בסיום השירות הצבאי הפך שולמן לחבר הקיבוץ.

בתל-יוסף הכיר שולמן את **אראלה**, בת הקיבוץ. בשנת 1956 נישאו והתגוררו בכפר-עזה. ב-9 באוגוסט 1956 נולד בנם **דורון**. לימים נפרדו יהודה ואראלה.

לאורך כל תקופת הצבא, וגם כשהגעתי לכפר-עזה, היה לי חבר בשם רפי, יליד מרוקו שהתגורר בירושלים ושירת בחיל הים. הוא היה מגיע לבקר אותי בכפר-עזה כשהוא לבוש במדיו הלבנים, וכל הבנות התרשמו מאוד... היה לי ברור שרפי ואני נתחתן. אלא שלגורל, כך מסתבר, היו תכניות אחרות...

כשהגענו לכפר-עזה ועבדנו בשדות מפלסים היה שולמן האחראי עלינו. "זאתי מוצאת חן בעיניי", אמר עליי לחבריו, ואלה ענו לו: "זאתי - יש לה חבר..."

באחד הימים עבדתי במכבסה של הקיבוץ, ותליתי בשמש סדינים לבנים. העיניים שרפו לי מאוד, וכשהלכתי לרופא הקיבוץ, הוא הורה לי לשהות במשך כמה ימים בתוך חדר חשוך ללא אור, עד שהעיניים יירפאו.

שולמן התגורר ב"חדר" במבנה הבטון של המשפחות. הוחלט כי אני אנוח בחדרו, בעוד הוא עובר, זמנית, לחדר אחר ודאגו לי להביא לי אוכל ולבוא לבקר אותי. מפעם לפעם נדרש גם שולמן להיכנס לחדרו, כדי לקחת בגדים נקיים וציוד שנדרש לו, וכך נוצר בינינו הקשר. לאחר תקופה של מחשבות ולבטים, נפרדתי מרפי. שולמן ואני הפכנו לחברים.

אהבתי את שולמן מאוד. הוא היה יפה-תואר, חכם, מקובל מאוד חברתית בקיבוץ ואיש רעים להתרועע. בכל מקום שבו היה תמיד התקבצו סביבו אנשים. אף פעם לא ישב לבד, ואני, שזכרתי את תקופות הבדידות שלי בעבר כמו נשאבתי לחום ולביטחון שהציע לי. מהר מאוד ידעתי כי זהו האיש של חיי, ורציתי להתחתן. אך לשולמן לא אצה הדרך...

החלטתי לעזוב את הקיבוץ. עברתי לחיפה, גרתי אצל אמא ביחד עם יפה ורחל, ועבדתי במעון לילדי חיילים על-יד ביה"ח "רוטשילד". בכסף שהרווחתי עזרתי הרבה לאמא. במשך השבוע עבדתי עם הילדים שהיו להם הורים, ובשבתות טיפלתי בילדים שהיו מיועדים לאימוץ.

היה שם ילד אחד שאליו נקשרתי במיוחד. טיפלתי בו במסירות, והייתי לוקחת אותו לשחק בגינה סמוכה. יהודה, קראתי לו. יום אחד נמסר לאימוץ. הצוות, שידע כמה נקשרתי אליו, הקפיד למסור אותו ביום שבו לא נכחתי במקום, כדי למנוע ממני צער. אבל אני מאוד שמחתי שעכשיו יש לו בית.

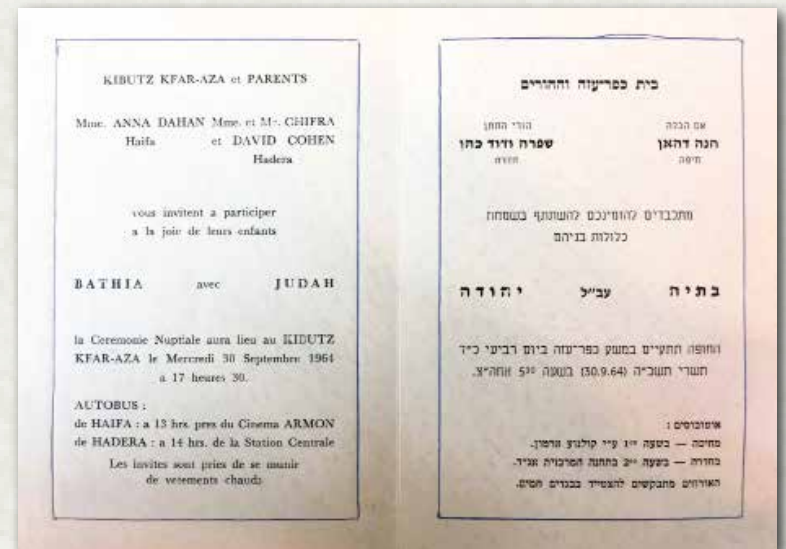
שולמן, שהגעגועים אליי גברו עליו, היה מגיע לבקר אותי. אבל אני לא הייתי מוכנה להתפשר: "או חתונה או כלום", הסברתי לו והייתי נחושה בדעתי.

לאחר זמן מה (בשנת 1964), עברתי לתל-אביב. שכרתי לי דירת חדר, והתחלתי ללמוד כתבנות עברית וניקוב בחברת IBM. סיימתי את הלימודים בהצלחה רבה, וכבר התקבלתי לעבודה כמזכירה בחברת הספנות "שהם".

אבל שולמן לא ויתר, והמשיך לבקר אותי גם בתל-אביב. יחסינו התהדקו. סוף-סוף החלטנו להינשא, ואני חזרתי לכפר-עזה.

תעודת סיום קורס ניקוב של IBM 1964

ההזמנה לחתונתם של בתיה ושולמן

פרק 8 : משפחת כהן

ב-30 בספטמבר 1964, באנו שולמן ואני בברית הנישואין.

הייתי מאושרת. אהבתי מאוד את שולמן ושמחתי לקשור את חיי בחייו. עם שובי לקיבוץ, עברנו לגור ביחד.

בתוך כל האושר, הייתי מוטרדת. שולמן היה גרוש ואב לילד, ואני התייסרתי בשאלה כיצד אבשר לאמי את דבר חתונתנו. ידעתי כי לא קל יהיה לה "לעכל", חתן אשכנזי, גרוש ואב.

בצר לי נסעתי לרמת-יוחנן, להתייעץ עם נחמה. לאורך השנים שמרנו על הקשר. נחמה נותרה עבורי דמות סמכותית, שניתן ללמוד מעצתה החכמה. "רק את צריכה ללכת ולספר לאמא את הכל", יעצה לי נחמה. אבל אני חששתי, וגייסתי לעזרתי את אחותי יפה.

אמא לא התרצתה בקלות. "קחי אחד משלנו", אמרה לי, וגם "מה את מתחנתת בקיבוץ? - כל האחיות שלך נישאו באולם". אבל אני הייתי נחושה בדעתי. ידעתי ששולמן הוא אהבת חיי. ידעתי שהוא האדם המתאים עבורי, ולא הייתי מוכנה לוותר עליו.

לאמא הייתה עוד הנחיה עבורי: "עכשיו, כשאת עומדת להינשא", אמרה לי, עליך לכנות את שפרה ודוד (הוריו של שולמן) 'אבא ואמא' כמקובל אצלנו. "מעולם לא אמרתי את המילה אבא", עניתי לה, "ולא אתחיל בכך עכשיו".

בשל הקרבה של מועד נישואיי ליום נישואיה של רחל, לא עשו לי במשפחה מסיבת "חינה" כנהוג אצל יוצאי מרוקו. אך כנהוג אצלנו, קיבלתי את כל תכשיטי הזהב שאותם מקבלת כלה ושמחתי בהם מאוד. עבורי היו התכשיטים זיכרון לתקופה המאושרת של ילדותי במרוקו.

עוד בתקופת החברות שלנו, לקח אותי שולמן לחדרה להכיר את הוריו **שפרה ודוד**, והם קיבלו אותי בסבר פנים יפות. שולמן היה בנם הבכור ולבקשתה של שפרה קראתי לו במשך זמן קצר יהודה, אך הוא לא נענה לשם זה, ולכן חזרתי לקרוא לו שולמן.

ב-30 בספטמבר 1964 התקיימה החופה שלנו במגרש הכדורסל של הקיבוץ.

קניתי לי שמלה יפה, מיוחדת מאוד (הייתי הראשונה שקנתה לה שמלה מוכנה שלא נתפרה בקיבוץ), ולה זוג סרטים רקומי-פנינים, המחברים בגב השמלה. הקיבוץ דאג לי לתסרוקת ואיפור ולראשי ענדתי כתר, שאותו הרכיבו על התסרוקת הגבוהה שלי. חודשים לאחר החתונה עוד דיברו בקיבוץ על השמלה והכתר שלי, על כמה שהייתי יפה.

הייתי מאושרת. כמנהג היהדות, ביקשה אמא שאצום ביום החתונה. הדבר הראשון ששתיתי באותו היום היה היין לקידוש בחופה והייתי מסוחררת קלות...

הייתה לנו חתונה נהדרת. לאחר החופה הייתה ארוחת ערב חגיגית, ולאחריה ה"אופֶרְטָה" המפורסמת של כפר-עזה: תכנית אמנותית שבה מופיעים החברים בשירים ומערכונים היתוליים על החתן והכלה. בתקופת "רווקותו" לאחר הגירושין נחשב שולמן כ"דון ז'ואן" בקיבוץ, וכך היווה עבור כוחות היוצרים בקיבוץ מקור לא אכזב לשפע של חומר משעשע... עתה, כשבנה לו בית חדש, שמחו כולם בשמחתו.

בתיה עם דורון,
1964

לאחר נישואינו עבר דורון לחיות עמנו בכפר-עזה ואני אימצתי אותו אל לבי. דורון היה אז כבן שמונה, ילד יפה ותכול עיניים. מאז ועד היום דורון הוא לי כבן.

ב-25 בפברואר 1965 נולד בני הבכור ירון, וכוס אושרי התמלאה.

הבטתי בבני הרך, שזה עתה בא לעולם, ולבי נמלא שמחה. הייתי גאה להיות אמא. הרגשתי שהדבר הזה הוא שלי. אני יצרתי אותו. כאן אני מחליטה, אני בעלת הסמכות, ואת זה אי אפשר לקחת ממני. כעת יש לי עוגן, נקודת אחיזה ודאית בעולם.

ירון היה תינוק יפהפה ונוח להפליא. בהיותו בני בכורי, היו לו כל הסיבות להיות הכי מפונק בעולם, אך הוא מעולם לא "ניצל" זאת. ילד נהדר היה, ואנו נהנינו ממנו הנאה גדולה, כמו גם המטפלות שלו וכל רואיו. שולמן שימש אז כגזבר הקיבוץ. "האוצר של הגזבר" או "אויצ'ר", כינו את בננו הזהוב. גם דורון קיבל את אחיו ירון באהבה גדולה, עטף אותו בחיבה והרבה לשחק עמו.

בתיה וירון, 1965

ט' בשבט 1966, דורון וירון נוטעים עץ

דורון וירון, 1966

האימהות באה לי באופן טבעי והסתגלתי בקלות לכל השינויים שנבעו ממנה. שום דבר לא היה לי קשה, מלבד הניתוק מילדי בשעות הלילה. בכפר-עזה (כבכל הקיבוצים) הייתה נהוגה אז הלינה המשותפת. את שעות אחר-הצהריים בילינו עם דורון וירון בביתנו, אך לעת ליל היינו צריכים להחזיר אותם ללינה בבית הילדים. הייתי משכיבה את ירון, חוזרת הביתה ובוכה. לימים, כשנולדו יתר ילדינו, הייתי שולחת את שולמן לבתי-הילדים בלילות גשם, כדי לוודא שהם מכוסים...

הקיבוץ היה בעל השפעה רבה על חיינו באותן השנים. הרבה החלטות הקשורות להורות הופקעו, למעשה, מרשות היחיד. מראש הוכתב לנו מתי נראה את ילדינו, באיזו שעה נשכיב ונאכיל אותם, מי יטפל בהם כשהם חולים. החלטות כלליות התקבלו באספת החברים, ואנו נאלצנו ליישר עמך קו. עד שנחצה, עבורי, הקו האדום...

אימהות מיניקות זכו להקלה בנטל, ועבדו רק חצי יום. כשמלאו לירון שישה חודשים הייתי אמורה, על-פי הנהלים, להפסיק להיניק אותו ולחזור לעבודה בהיקף מלא. כאן השמעתי את קולי. אמרתי שלא אכפת לי לחזור ולעבוד יום שלם, אבל אני רוצה להמשיך להיניק את בני. וכך היה. ויתרתי על הפסקת הצהריים שלי כדי להשלים את השעות החסרות, אך הרגשתי שאני נותנת לבני את הטוב ביותר. ולאור זאת שום דבר לא היה קשה מדי עבורי.

פעם חלה ירון. מחלות ילדים הן עניין שבשגרה, אך הצורך להשכיב את בני החולה בבית ילדים, במקום להשגיח עליו לצדי, היה קשה מנשוא. השכבתי את ירון בבית-הילדים, והוא שקע בשינה עמוקה. לפתע הגיע אחד האבות להשכיב את בנו, הדליק את האור בחדר, וסיפר לו סיפור... התחושה כי מנוחתו של בני מופרעת, שאין לי את היכולת לתת לו את השקט והשלווה שלהם נזקק, שברה אותי. חזרתי הביתה ובכיתי. רציתי לעזוב את הקיבוץ, ללכת למקום שבו אוכל לגדל את בני כרצוני. שולמן עודד אותי, ושכנע אותי להישאר.

לא רק נוח היה ירון, אלא גם ילד מצחיק שגרם לנו שעשוע רב. "ירון, מה הפרה נותנת לנו?" אני שואלת והוא עונה: "חלב". "ומה התרנגולת נותנת לנו?" - "חביתה" ... וגם: "מה אתה מעדיף: לחם עם ריבה או לחם עם גבינה?" - "אני רוצה לחם יחף" (כלומר: לחם בלי כלום)". "בוא תעזור לי לנקות את הבית", אני מבקשת ממנו. אני מנקה את החלון, ומים חומים זולגים בעד הרשת החוצה. "אמא, למה את שופכת על הרשת קפה?" - תוהה בני...

בשנת 1967 פרצה מלחמת ששת הימים. למלחמה קדמה תקופת של מתח גדול, וגיוס של חלק מהגברים. כפר-עזה הייתה אז קיבוץ צעיר וקטן, והמתח השפיע על כולנו. ירון היה אז כבן שנתיים ואני כבר הייתי בהריון שני, מתקדם. המקלטים בקיבוץ נוקו וסודרו, את ילדי הקיבוץ ריכזו במקלט אחד.

ירון חוגג יום הולדת 6

ירון עולה לכיתה א'

בתי בהריון עם שרון, 1967

יום אחד, בעת שהייתי עם ירון, הייתה אזעקה. רצתי עם ירון על הידיים, והתיישבתי בראש המדרגות במקלט. הייתי בהריון, ומחמת הפחד הרגשתי שרגליי כושלות תחתיי. שרה'לה עמיר, שריכזה את תחום הטיפול בילדים צעירים ונחשבה כסמכות בלתי מעורערת, אמרה לנוכחים: "תעזרו לה עם הילד!", נמלאתי אימה. תפסתי את ירון חזק בידיים וצעקתי: "אל תיקחו לי את הילד!", ואז, לאט-לאט ירדתי בישיבה את המדרגות לתוך המקלט. וכל הזמן הזה חיבקתי את בני חזק-חזק.

המלחמה הזו התרחשה ממש "אצלנו בבית": פגז נחת על גג ביתם של אפרת ויושע, חורשי ודבל'ה נפצעו ושכבו בבית בחולים, והנורא מכל: איבדנו את חבר הקיבוץ מיכאל דמסקי שנהרג בעזה.

בשל האירועים רשמו אותי לחדר לידה ארעי בשדרות, כיוון שביה"ח בבאר-שבע שימש כבית-חולים צבאי עבור חיילים פצועים. לשמחתי, המלחמה הסתיימה במהרה, ואני יכולתי ללדת בבית-חולים קבוע ומסודר.

ב-5 באוקטובר 1967, א' תשרי תשכ"ז (ראש השנה), נולדה בתנו שרון.

שרון חוגגת יום הולדת שנתיים

ירון ושרון 1968

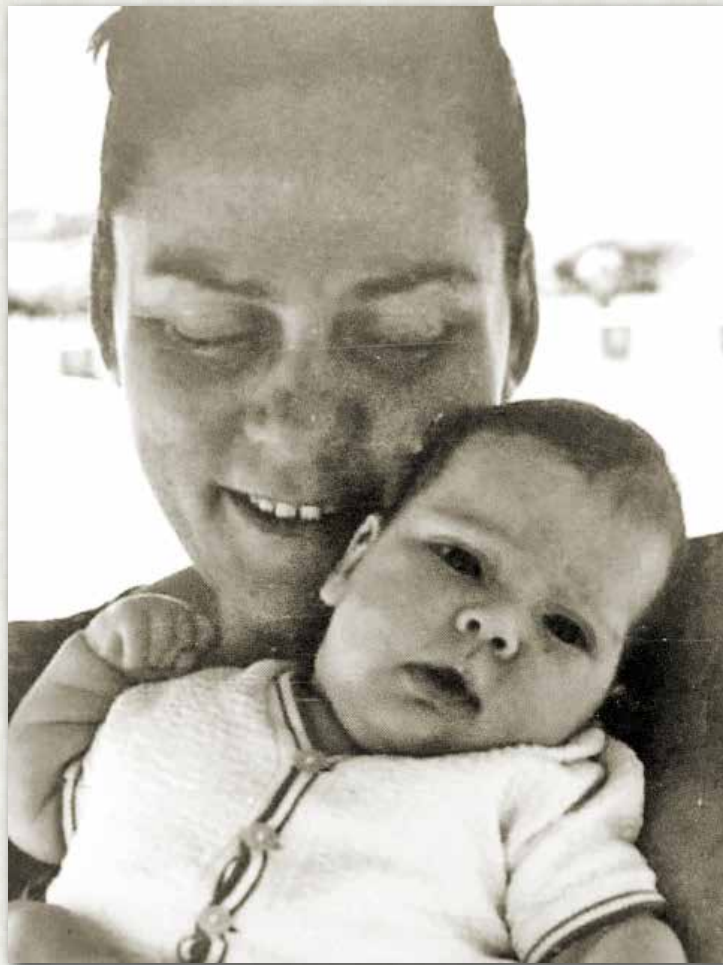
ירון ושרון, 1972

בתיה בהריון עם שרון, 1967

ירון מביא את שרון הביתה מבית הילדים, 1970

בתיה ואורית, 1971

בבית-החולים בבאר-שבע פרצה בדיוק מגפת שלשולים, ונשלחתי מהר הביתה, מחשש שהתינוקות שלי תידבק. מפני שנולדה בראש השנה, חשבתי לקרוא לה חגית. אך לשולמן היו רעיונות משלו... הוא הלך לרשום במשרד הפנים את הרכה הנולדת, וכשחזר, הודיע לי כי שמה **שרון**. לא הצטערתי. השם שבחר לבתנו אהוב עלי מאוד.

שרון, שנולדה אחרי שני בנים, מילאה את לבנו שמחה. היא הייתה תינוקת יפהפייה, וכאחיה ירון לפנייה, הייתה נוחה וקלה. "כל ילד שנולד בקיבוץ צריך לעבור במשפחת כהן כדי לקבל את השקט", אמרו בקיבוץ, ואני הייתי מאושרת וגאה.

עשרה ימים לאחר לידתה של שרון חל יום הכיפורים, שבו תמיד נהגתי לצום. אימהות מיניקות לא נדרשו לצום, אך אני ביקשתי אישור מיוחד. אמרו לי שאני יכולה לצום, בתנאי שבמידה ולא אחוש בטוב, אשתה לאחר ההנקה כוס חלב. הצום עבר בקלות, וללא צורך בשתייה, אך מסתבר שהקטנה שלי הושפעה ממנו בכל זאת: לפנות ערב החלה שרון להקיא... לשמחתנו, עד מהרה שבה לאיתנה.

ב-8 במרץ 1971 נולדה בתנו אורית.

תינוקת גדולה (3.900 ק"ג) ויפהפייה. "היא שלי! היא שלי!" - צעקתי בהתרגשות. חשבתי לקרוא לה סיגל (בגלל שירו של אריס סאן, שאהבתי מאוד), אך לבסוף נקרא שמה **אורית**, וכשמה כן היא: מיום לידתה הביאה לביתנו אור גדול. בלילה הראשון לאחר חזרתנו מבית-היולדות הביתה, ישנה אורית לילה שלם בלי להתעורר. בבוקר התעוררתי ונבהלתי נורא - הרי תינוקות בני יומם אמורים לקום לאכול בלילה! מתוך הבהלה שלי התעוררה אורית והחלה לבכות. הינקתי אותה ועד מהרה נרגעה.

יום הולדת 3 לאורית, 1974

יום הולדת 5 לאורית, 1976

בתיה בהריון עם רוית,
1975

בשנת 1973 פרצה מלחמת יום הכיפורים. אני, כתמיד, צמתי. בשעות אחר-הצהריים אמר לי לפתע שולמן: "קומי ושתי מיים". "מה פתאום?!", עניתי לו, "הרי היום יום-כיפור!". "יש מלחמה", ענה לי שולמן, "כולם כבר אוכלים ושותים. זוהי ההוראה, כדי שנהיה מוכנים לכל תרחיש". אך אני, מרוב פחד וחרדה לא הייתי מסוגלת להכניס דבר לפי... אז החלו להגיע האוטובוסים וחברים שגויסו עלו עליהם בדרכם לחזית.

בקיבוץ היו מקלטים לחברים ומקלטים לילדים, לפי קבוצות הגיל. בלילה הראשון ישנו כל ילדי הקיבוץ במקלטים, בעוד אנו החברים שוהים בביתנו. לאחר מכן, ולאורך תקופת המלחמה, ישנו בגנים ובבתי-הילדים הורים תורנים, שנועדו לסייע לילדים במקרה של ירידה באמצע הלילה למקלט.

למזלנו, למרות שמדי פעם נשמעו בקיבוץ אזעקות ורצנו למקלטים, נשמר אצלנו השקט. אך המתח היה גדול. רבים מחברי הקיבוץ היו מגויסים, שירתו בקו הראשון בחזית ונעדרו מהקיבוץ במשך חודשים ארוכים ומייסרים. אריק, אחיו של עמוס אפשטיין נפל בשבי במוצב החרמון, והדאגה לשלומו הייתה עצומה. לשמחתנו הגדולה, לימים שוחרר אריק מן השבי וחזר הביתה. חזרתו לוותה בחגיגה גדולה בקיבוץ.

ב-13 במרץ 1975 נולדה בתנו הצעירה רוית.

יום הולדת שנתיים לרוית, 1977

ירון, שרון ורוית, 1977

פורים, 1980

דורון וירון, 1966

בטיה, שולמן,
ירון ושרון,
1968

ירון, שרון אורית ורית, 1977

זו הפעם נולדה בתנו לפני הזמן, בחודש השמיני (כנראה אצה לה הדרך להגיח לאוויר העולם...) והייתה קטנה - קצת פחות מ-3 ק"ג. אני חשבתי עבורה על השם חן. כששולמן בא לבקרני עם הילדים בבית-היולדות, שיתפנו גם אותם בחשיבה על שמה.

ירון בן העשר הכיר בביה"ס ילדה בשם רות שהייתה אהובה עליו, ורצה מאוד בשם זה עבור אחותו. החלטנו לקיים הצבעה דמוקרטית - שם בתנו יוכרע על-פי דעת הרוב. שולמן ואני הצבענו בעד השם חן, בעוד ירון ושרון בוחרים בשם רות. נוצר שוויון ואורית הפכה ללשון המאזניים - על-פי הצבעתה נכריע. ירון לקח את אורית בת הארבע הצידה, ולחש דבר-מה באוזנה. אורית הצביעה בעד השם רות.

"מה אמר לך ירון?" שאלתי את אורית. "הוא הבטיח לי שוקולד אם אגיד שאני בעד השם רות", ענתה הקטנה. אך למרות ה"שוחד", הפור נפל - בתנו נקראה רות לפי בחירתם של שלושת אחיה.

לשמחתי, בשנת 1977 הונהגה בכפר-עזה הלינה המשפחתית. את המעבר ללינה המשפחתית - צעד משמעותי בחיי הקיבוץ - ליוותה נחמה לוי-אידלסון מרמת-יוחנן (נחמה "שלי"), אושיית חינוך מוכרת וידועה מזה עשרות שנים בתנועה הקיבוצית. באחד הימים הגיעה לכפר-עזה כדי לשוחח עם החברים על המעבר והשלכותיו. פגשתי אותה בהתרגשות ובגאווה על הדרך שעשיתי, על הבית והמשפחה שיצרתי. נחמה אמרה לנוכחים, כי הרגע הכי משמעותי בביקורה זה הוא המפגש עם בטיה. גם כשלושים שנה לאחר שנפרדנו, זכרה אותי נחמה בחיבה ואהבה.

בתי הקיבוץ הורחבו והותאמו לקליטת הילדים. ילדינו עברו לישון בביתנו, ומילאו את לבי באושר. ירון כבר היה אז כבן שתים-עשרה, וילדי קבוצתו נשאר לישון בבית הקבוצה. אך ירון ביקש וקיבל אישור לישון בבית, וישן בחדר ביחד עם שרון.

דורון, ירון ושרון בת השנה, 1968

ט'ו בשבט 1977

1983

האחים לבית כהן 1984

בתיה ואוריקו בחינה של אורית, 1996

בתיה ואוריקו בחתונה של שרון,
1991

לאורך כל השנים שמרתי על קשר חם והדוק עם משפחתי: אמי, אחי, אחיותיי ובני משפחותיהם.

אוריקו עלתה ארצה עם בעלה משה וחמשת ילדיהם: אסתר, דינה, חנה'לה, מאיר וריקי. בארץ נולדו להם בן ובת - יוסי ואורלי. הם קבעו את ביתם בבית-שאן. ביתה של אוריקו הפך למרכז משפחתי שבו היינו מתכנסים לעיתים קרובות. לימים עברו אוריקו ומשה להתגורר בירושלים בקרבת ילדיהם.

אוריקו ומשה אסולין עם ילדיהם - אסתר, דינה, חנה, ריקי, מאיר, אורלי ויוסי

יהודה נישא לרחל (לבית נחמיאס) והם התגוררו בירושלים. נולדו להם ארבעה ילדים:
חנה'לה, יוסי, עודדה ודני.

בתיה ויהודה, 2016

יהודה דהן עם משפחתו מימין - דני, רחל, יוסי, עודדה וחנה

יהודה דהן בצעירותו

יהודה ורחל דהן, שנות החמישים

יפה נישאה למוריס אזולאי. הם התגוררו בקריית-חיים ונולדו להם שלושה ילדים:
אריאלה, ענת ואודי.

ילדיה של יפה - אריאלה, ענת ואודי, שנות השישים

יפה ומוריס אזולאי, שנות החמישים

יפה עם ילדיה

יפה, מוריס וענת

יפה ומוריס אזולאי עם ילדיהם אריאלה, ענת ואודי, 1974

רחל נישאה למנחם ויצמן. הם התגוררו בחיפה ונולדו להם שלושה ילדים: ענת, שמעון ואורן.

בתיה ורחל בכפר-עזה, פסח 1981

רחל ובתיה בחינה של אורית, 1996

בחתונה של אורית - עם מנחם ורחל

רחל ויצמן ומשפחתה עומדים - ענת, אורן ושמעון

רחל ובתיה, שנות ה-2000

חנה דהן, שנות החמישים

בתיה עם ירון וסבתא חנה, 1965

לפני שנישאתי, הייתי מבקרת מעת לעת את אמא. אט-אט תפסה את מקומה מחדש בלבי. שנות החיים לבדי גרמו לי להתבגר בטרם עת, והפכו אותי לעצמאית מאוד, אך אמא תמיד שימשה לי מקור לחום ולביטחון, ויעצה לי ממרום גילה וניסיון החיים שלה.

רחשתי לה כבוד עצום, וחשוב היה לי להשביע את רצונה, לקבל ממנה מילה טובה. הערכתני אותה מאוד על יכולת ההתמודדות שלה עם כל הקשיים שעברה, ועל שבתוך כל אלה המשיכה לתפקד כאמא ולנהל משק בית למופת.

לפני שנישאתי, ביליתי תמיד בביתה של אמא בחיפה את יום הכיפורים ביחד עם יפה ורחל. זה היה יום של הווי משפחתי: היינו ישנות הרבה, בגלל הצום, ומבלות את שעות הערות בדיבורים. כאן, במקום שבו כובד היום הקדוש ליהודים הרגשתי בנות, ושמחתי להיות עם אמי ואחיותיי.

כשביקרנו את אמא בחיפה, זכינו לאירוח כיד המלך. ממטבחה הקטן והצנוע הוציאה שפע של מטעמים: מיליון סוגים של סלטים, דגים, עוף, בשר. על-אף אמצעייה הדלים תמיד קיבלה אותנו בשמחה, וערכה לנו שולחן כיד המלך. כשהיינו אנו מגיעים מכפר-עזה, היו מתאספים אצל אמא כל האחים עם המשפחות והילדים.

התנגדותה המוקדמת של אמא לשולמן התפוגגה עד מהרה. היא ראתה כמה אני מאושרת והשכילה להבין את מעלותיו: חכמתו והביטחון שהשרה עליי, והיותו שותף אמיתי לחיים, ואהבה אותו מאוד.

יום ברית-המילה של ירון התרחש ביום תענית אסתר - יום של צום לפי מסורת ישראל. למרות הצום טרחה אמא והגיעה כדי לשמוח עמנו, והמוהל התיר לה לשתות מים, בשל הדרך הארוכה שעברה. ובעודה בצום, נחפזה לעלות על האוטובוס האחרון הנוסע לחיפה. כזו הייתה אמי: העדיפה את טובת ילדיה על-פני רווחתה שלה.

אחת לכמה חודשים, הייתה אמא טורחת ועושה את כל הדרך הארוכה מחיפה לכפר-עזה באוטובוסים כדי לבקרנו. לא בידיים ריקות באה: תמיד הגיעה חמושה בשני סלי רשת, ובהם סירים מלאים באוכל וכבדים, שאיימו להכניע את ידיה... וכך, עם משאה זה, הייתה צועדת את כל הדרך הארוכה בשדרת האקליפטוסים שבכניסה לקיבוץ, עד שהגיעה לביתנו. מפאת השמירה על הכשרות, היו לי כלים שרק אמא אכלה מהם. כך יכלה לאכול גם בביתי.

בשנת 1967, וירון אז בן שנתיים, החלטתי לקחת אותו לכבוד הפסח לאוריקו, שיחווה פעם אחת סדר מסורתי מהו. אך כוונות לחוד ומציאות לחוד: ירון הקטן היה עייף, ואת הסדר הארוך כהלכתו בילה כשהוא שרוי בשינה עמוקה... לפחות התענגתי אני על המסורת האהובה עליי מבית.

אמא זכתה להכיר את ארבעת ילדיי. בשנת 1975 לקתה במחלת הסרטן, ובט' בשבט תשל"ו (17 בינואר 1976) הלכה לעולמה. בת ששים וארבע הייתה במותה.

חלומה הגדול של אמא היה להיקבר בעיר הקודש ירושלים. אנו הגשמו אותו עבורה, וישבנו עליה שבעה בביתה בשכונת שפרינצק בחיפה.

במותה חוויתי אבדן כואב. כבר הייתי אז בעלת בית ומשפחה משלי, אך ביתה של אמא המשיך לשמש לי כעוגן, מקום שידעתי כי תמיד אוכל לשוב אליו. בית. כעת איבדתי את הבית בשנית.

וצר היה לי עליה. שנים קשות ידעה לאחר עלייתה, שבהן עבדה קשה, והתפרנסה בדוחק. אמא עבדה עד שחלתה, וציפתה לשנות הפנסיה, בהן תוכל לנוח וליהנות בקרב משפחתה הגדולה. אלא שהיא הלכה לעולמה צעירה, ולא זכתה לכל אלה.

סבתא חנה עם רחל, יפה, בתיה ואריאלה בתה של יפה, תחילת שנות השישים

חמישה דורות - סבתא רבא חנה, סבתא רבא רבא מחיטה, התינוקת יעל, סבתא אוריקו ואימא אסתר

אחי ואחיותיי חזרו וניחמו אותי, אמרו לי שנמשיך להיפגש, שנשמור על הקשר ועל המשפחה, וכך אמנם היה. לאורך השנים, פקדנו כולנו את קברה של אמא ביום השנה לפטירתה.

לאחר מותה של אמא, לקחה אוריקו את תפקידה. למרות היותה מטופלת במשפחה גדולה, ילדים ונכדים, יש לה תמיד מקום גם לנו. היא מקפידה לטלפן אלינו, להתעניין ולשמור על הקשר.

יפה הייתה לי אחות אוהבת ודואגת. את השעון הראשון שלי קיבלתי ממנה, ולאורך השנים קיבלתי ממנה עוד הרבה מתנות יפות. היו לה לב רחב ויכולת להעניק. מוריס, בעלה של יפה, היה איש מיוחד במינו - אדם שקט ובעל הופעה מרשימה, חביב וטוב לב. בתקופה שבה התגוררתי אצל אמא, לפני נישואיי, ובזכות היותו שוטר במשטרת ישראל, היה מוריס מכניס אותי לבתי-משפט ושמעתי משפטים מרתקים. בזכותו. מוריס גם נהג לקחת את ירון לראות עמו משחקי כדורגל בחיפה.

גם רחל פרשה כנפיה עליי. אצל רחל תמיד היה לי מקלט. בכל פעם שרציתי לנוח ולהיות עם עצמי, נסעתי לביתם של רחל ומנחם בחיפה. לאורך שנים ארוכות הייתה רחל חולה, ומנחם בעלה טיפל בה ובילדיהם במסירות אין קץ. למרות מחלתה והמגבלות הפיזיות שליוו אותה, תמיד התקבלתי אצלם בשמחה ובהרגשה שאני אהובה ורצויה. עם רחל יכולתי לשוחח על הכל. היו לנו הרבה שיחות נפש. דרכה הייתי מתעדכנת על הנעשה במשפחה.

בשנת 1986 הלך מוריס לעולמו באופן פתאומי. בשנת 1991 לקתה יפה במחלת הסרטן. לאחר זמן קצר הלכה לעולמה.

בשנת 2010 הלכה רחל לעולמה לאחר מחלה ארוכת שנים. לאורך כל שנות מחלתה טיפל בה בעלה מנחם במסירות רבה.

יהי זכרם ברוך.

מימין - שולמון, בתיה, מוריס, רחל, יפה, אמא חנה, יהודה, רחל ומנחם, 1967

אוריקו, יהודה ואני, שומרים בינינו על קשר חם ואמיץ, ומקפידים לזכור את אמא מדי שנה. שמותיהם של אמא ואבא מונצחים בשמות ילדיהם של אחי ואחיותיי ושמורים בלבנו לנצח. אני שומרת על קשר קרוב עם ילדיהם של אחיותיי האהובות.

בתיה, יהודה ואוריקו

אוריקו ובתיה, 2016

סבתא שפרה וסבא דוד, דורון וירון, 1966

שפרה, דוד וירון, 1983

עם נישואיי לשולמן, זכיתי גם במשפחה חדשה: הוריו של שולמן, אחיו ואחותו.

שפרה ודוד היו אנשים נהדרים, חמים ואוהבים שאימצו אותי אל לבם. קשר חם וקרוב שרר ביני לבין שפרה, ואני הרגשתי שאני יכולה לדבר עמה על הכל. איתה יכולתי להיות פתוחה, להעז לומר את כל אשר על לבי. ידעתי שמקומי בלבה מובטח.

במהלך השנים עמדו הוריו של שולמן לצדנו, ועזרו לנו כל אימת שנזקקנו לעזרה. הם הגיעו לכפר-עזה וטיפלו בילדים כדי שאנו נוכל לנסוע לחופשות בארץ ובחו"ל, ואני נסעתי בלב שקט. סמכתי עליהם מאוד וידעתי שילדיי מצויים בידיים טובות.

שפרה ודוד אהבו ילדים, והיו אנשים רחומים וחנוניים. בביתם התארחו, בדרך קבע, שתי ילדות מהאזור שלנו, שלמדו בביה"ס לחינוך מיוחד בגבעת-חיים. היה זה נוהג קבוע כי ילדים מביה"ס הזה מאומצים ע"י משפחות מחדרה, ושפרה ודוד אספו אותם אל ביתם החם. שרון שומרת כיום על הקשר עם משפחות הילדות הללו, שכבר בגרו.

גם ירון ושרון בילו אצל סבא וסבתא בחדרה שעות רבות של שמחה והנאה. שפרה ודוד שמחו לקראתם, הכינו להם את האוכל שאהבו, וארגנו לטובתם שלל בילויים והנאות, שכללו גם את הזכות ללכת לישון מתי שרצו...

בשנת 1979, החליטו שפרה ודוד, לשמחתנו הרבה, לעבור לגור בכפר-עזה. הם קיבלו כאן דירה קטנה, הסתגלו בקלות לחיי הקיבוץ, ובילו במחיצתנו עוד שנים ארוכות וטובות. כל עוד יכלו המשיכו לסייע לי בגידול הילדים, והיו מאושרים בקרבתנו.

לאורך השנים נשמר הקשר החם עם אחיו של שולמן.

אלי נישא לאַמְנָה (לבית גולדשטיין) והם הורים לאִיבִי. הם מתגוררים בתל-אביב, סבא וסבתא לשלושה נכדים, ילדיה של איבי.

חנה'לה נישאה לצביקה בָּרָץ. הם מתגוררים בחדרה. נולדו להם שלושה ילדים: **אריק** (1974), **נתי** (1977) ו**אביחי** (1985).

דורון, דוד, אורית, שפרה, איבי, שרון וירון, 1974

שפרה, ירון, דוד ושולמן, 1982

פרק 9 : תמורות

השנים חלפו, ילדינו גדלו ואנו המשכנו את חיינו בשמחה ואהבה.

בתחילת הדרך גרנו בבית צנוע במה שקרוי היום "שכונת הסבתות" של כפר-עזה. באמצע שנות השבעים עברנו ביחד עם גרעין הוותיקים בקיבוץ ל"שכונה למעלה", וכאן אנו מתגוררים עד היום. שכנינו בבית הצמוד הם חבריי לגרעין זיוה ודוד כהן, ואנו חולקים כבר עשרות שנים קשר חם ויחסי שכנות קרובים.

המשפחה עמדה אצלנו תמיד במקום הראשון. שעות רבות בילינו יחדיו בביתנו. היינו משחקים הרבה ביחד: מונופול, קלפים, רמי קוב ועוד. השנים שחלפו הוכיחו לי כי הבחירה בשולמן הייתה חכמה. זכיתי בשותף אמיתי לחיים, בעל נאמן ואוהב.

בקיץ יצאנו עם הילדים לנופשים. היינו מקבלים רכב מהקיבוץ, לנים אצל קרובי המשפחה בחדרה, חיפה ובית-שאן, ויוצאים לטיולים מהנים בצפון. לעיתים ישנו גם בחוץ, באוהלים. לעיתים נסענו רק אנחנו, לעיתים ביחד עם עוד משפחות מהקיבוץ, ובעיקר עם שכנינו זיוה ודוד. ולעיתים נסענו רק שנינו לבד, בעוד הילדים נשארים בהשגחת חברינו מהקיבוץ - כך היה נהוג אז וכך עשו כולם.

לאורך השנים פתחנו את ביתנו בפני "ילדים" מאומצים רבים. כמעט מכל גרעין שהגיע לכפר-עזה, אימצנו לנו "ילד" חדש. בנוסף אימצנו את **דב**, בן קבוצת "כפיר" - חברת-הנוער בקיבוץ. בשנות השבעים נקלט בביתנו **דני בר**, שעלה מארגנטינה, הגיע לכפר-עזה במסגרת אולפן לעברית, נשאר והפך עבורנו בן משפחה לכל דבר. עם נישואיו ל**מריאנה**, מתנדבת מדנמרק, עברו להתגורר בדנמרק, שם נולדו להם שתי בנות ובן. דני מגיע מעת לעת לארץ כדי לבקר את הוריו. על-אף המרחק אנו שומרים עם דני לאורך כל השנים על קשר חם.

הילדים בטיול
לחרמון, שנות
השמונים, עם הבן
המאומץ דב

משפחת כהן,
1973, תמונה זו
צולמה עבור לוח
שנה

אורית, שרון, ירון ודני בה, 1980

דורון היה ילד נפלא, בעל לב חם ורחב. ירון, ששמע את דורון קורא לי בשמי (בתיה), קרא לי גם הוא בתיה, ולשולמן קרא אבא. יום אחד, שמע אותי דורון מדברת עם שולמן, ומספרת לו שקשה לי, כי ירון לא קורא לי אמא. ילד חכם ורגיש היה. באותו הלילה, כשהשכבתי אותו לישון בבית-הילדים, הציע לקרוא לי מעתה אמא. "אם אקרא לך אמא", אמר לי, "כך יקרא לך גם ירון". אך אני לא הסכמתי. "יש לך אמא", אמרתי לדורון, "ואין בי רצון לגזול את מקומה. ירון יגדל, ויום אחד יקרא לי אמא."

דורון בגר והיה לנער ולגבר צעיר ויפה-תואר ומקובל חברתית. בצבא שירת בהצלחה רבה כאלקטרונאי בבית-הספר הטכני של חיל-האוויר, שם גם הכיר את רבקה רעייתו. לאחר הצבא עזב את הקיבוץ.

ירון גדל, והיה לנער צעיר ויפה-מראה, עליז, מקובל חברתית, אהוב הבנות וחביב הבנים, חכם ובעל שיקול דעת. ידעתי שאני יכולה לסמוך עליו שידע לעשות בכל מצב את הדבר הנכון. לב גדול ורחב היה לו, הוא היה רגיש לזולת ולצרכי חבריו, ידע להכיל אנשים מסוגים שונים, ולתת לכל אחד את תשומת הלב האישית שלו.

התגאיתי מאוד בכל מה שעשה. השתדלתי לתת לו כל מה שביקש. ירון היה ספורטאי מוכשר. וגם אם לפעמים פרחו נשמתי בבהלה כשצלל מתחת למים בבריכה, כשהשתף בקורס צלילה מטעם הקיבוץ, או שיחק רוגבי (ואני חששתי שייפצע), לא עמדתי בדרכו.

גם אני אהבתי פעילות גופנית, וכמה פעמים השתתפתי בצליחת הכנרת - שחייה בת ארבעה ק"מ במים עמוקים. באחת הצליחות לקחתי איתי את ירון. "אם יהיה לך קשה", אמרתי לו, "יתרכב לי על הכתפיים". אבל ירון, שנולד בקיבוץ ומגיל צעיר כבר בילה בבריכה, שחה כמו דג, והגיע הרבה לפניי...

דורון, ירון, שרון ואורית, 1974

שולמן עם בניו דורון וירון, תחילת שנות השמונים

ירון בכיתה א' 1972

ירון היה שחקן כדורסל, חלק מקבוצת הנערים, הנוער והבוגרים "הפועל שער-הנגב", עמוד תווך בקבוצת "הפועל כפר-עזה". כדרכו דאג לא פעם לכריכים וציפורים עבור חבריו לקבוצה, ואני סייעתי לו בשמחה להכין את כל הדרוש.

היו בו שלוות נפש ומסירות לעבודתו ברפת, כמו גם לחברת הילדים בכפר-עזה. הוא היה יד ימינו של **אשר קוטלר**, מייסד ורכז חברת הילדים שלנו לאורך שנים רבות.

בצד הפעילות הענפה מחוץ לבית, היה ירון קשור מאוד לבית ולמשפחה. כילד, היה מפתח חום גבוה בכל פעם שיצא לטיול מחוץ לבית. שולמן היה מוזעק למקום, וירון היה רואה אותו ומחלים מיד... הבנתי כי החרדות שלי משפיעות על תחושת הביטחון שלו, ועשיתי כל מאמץ שלא לבטא אותן בנוכחות הילדים.

ירון אהב מאוד מוסיקה, הקפיד לקנות כל תקליט חדש שיצא, והיה מבלה בבית שעות בהאזנה לפטיפון שלנו. בשנת 1984 לקח את הבנות ואותי להופעה של להקת "כוורת" בפארק הירקון. כשהגענו, הוא נעלם כדי להיפגש עם ידידה, וקבע להיפגש עמנו בסוף המופע ליד הרמקול השמאלי. סמכתי עליו שימצא אותנו, והוא אכן מצא.

לאחר שסיים את לימודיו בביה"ס התיכון בשער-הנגב (כולל בגרות מלאה), התנדב לשנת שירות בתנועת "הנוער העובד והלומד", ונשלח, על-פי בחירתו לקן חדרה. הייתה זו לו יציאה ראשונה מהבית, והוא היה גאה להדריך כקומונר בקן שבו צמח אביו וממנו יצא אל העולם.

שרון הייתה לנערה יפה, בהירת שיער. היא הייתה מקובלת מאוד חברתית, אהובה על הבנות כמו גם על הבנים, בעלת היכולת ליצור קשר עם כל אדם, חוש הומור מפותח ושכל ישר.

צליחת הכנרת, 1966

ירון ושרון היו קרובים מאוד זה לזה, עוד מימים שבהם היו נוסעים ביחד להתארח אצל סבא וסבתא בחדרה, צוברים להם שעות של חוויות משותפות ושפה משותפת. ירון סמך מאוד על שרון ועל שיקול דעתה, והרבה להתייעץ עמה בענייניו האישיים. היא הייתה אשת סודו.

אורית הייתה ילדה יפהפייה ושלווה. השקט שלה השפיע לטובה על הבית והמשפחה. ילדה טובה ונעימה, שידעה להסתדר ולפתור עניינים בלא מריבה.

בגיל צעיר החלה ללמוד בלט באולפן למחול בשער-הנגב, ובמהרה התברר לנו כי ניחנה בכישרון גדול והצטיינה מאוד. לאורך השנים הופיעה באירועים של הסטודיו למחול ובאירועי תרבות בקיבוץ, ותמיד בלטה מבין כולן בנוכחותה האצילית. ירון העריך מאוד את אורית והתגאה בה מאוד. הוא אהב לראות אותה מופיעה, ותמיד התנדב לעשות את מלאכת ההגברה באירועים שבהם הופיעה, כדי שיוכל לראות אותה רוקדת. כאח גדול, דאג לה ונהג לשמור לה מקום באוטובוס הצהוב בדרך לביה"ס.

ירון בתל-אביב, מסיבה לסיום י"ב, 1983

ירון, זיו ואופיר חוזרים מהטיול באירופה, 1983

ירון, שנות השמונים

ירון חוזר מהטיול הראשון לחו"ל, 1983

הפועל כפר-עזה, ירון שני
משמאל למטה, 1983

ירון חזיו - חברי נפש מילדות

ירון כשחקן בקבוצת הפועל כפר-עזה, 1982

זיו, ירון ואופיר חוזרים מטיול י'ב לאירופה,
1983

ירון, מסיבת סיום י'ב, 1983

ירון בטיול י'ב לאירופה, 1983

ירון, שרון, אורית ורוית, 1980

רוית, בת הזקונים, הייתה ילדה טובה, עדינה וחכמה. תמיד התנהלה בשקט ובנחת. הייתה בה שלוה פנימית שמשכה אליה את חברת הילדים, עליהם הייתה מקובלת מאוד. רוית הצטיינה בכל דבר שעשתה : בלימודיה ובחוג התעמלות הקרקע שבו התמידה במשך שנים.

ירון אחיה הגדול היה אהוב ונערץ עליה, והיא התגאתה בו מאוד. פעם אחת, בפורים התחפש ירון ועמד על שתי חביות גבוהות מאוד. רוית ביקשה ממנו שייקח אותה. ירון, כמו ירון, לקח אותה על הידיים, והיא הביטה על כולם בגאווה ממרום זרועותיו.

ירון ורוית 1979

ירון, שרון ואורית, 1977

אורית, ירון ושרון, 1977

ירון ואורית, 1972

שולמן וירון מעבירים את אורית מגן גפן לקבוצת צבר

בתיה, ירון, שרון ואורית, 1972

בתיה עם אורית ושרון, 1971

בתיה ורית, 1975

ירון, שרון, אורית ורית, 1977

משפחת כהן, פורים, תחילת שנות השבעים

תחילת שנות השמונים

רוית, ירון ואורית והכלבה, 1979

ירון, שרון, אורית ורוית, 1977

בעוד הילדים גדלים ומתפתחים, גם אני לא שקטתי על השמרים, ופיתחתי לי עיסוק מקצועי: גידול וטיפוח ילדי הקיבוץ.

בהתחלה, עבדתי בבתי-הילדים כמטפלת שנייה. בשנת 1971, בסמוך ללידת אורית, שלחה אותי **חמדה צפרוני**, רכזת ועדת החינוך, לסמינר הקיבוצים ללימודי תעודה כמטפלת. למדתי במשך שנתיים. על השנה השלישית (הסמכה למטפלת גנית) ויתרתי. אורית הייתה קטנה מאוד ואני רציתי להיות קרובה אליה.

הייתי קמה בבוקר, מיניקה את אורית ונוסעת, ושבה לקיבוץ רק לעת ערב. שולמן היה מבקר את אורית במשך היום ומביא אותה הביתה מבית הילדים. הוא היה אבא חם ודואג. ידעתי שאני יכולה לסמוך עליו, שבמחיצתו לא יאוונה לילדים כל רע.

תכנית הלימודים כללה את כל קשת התחומים הקשורים בחינוך וגידול ילדים, תוך התאמה למסגרת החינוכית הקיבוצית: תזונה, התפתחות הילד, והיבטים פסיכולוגיים, כגון הצורך לראות כל ילד במקומו ללא השוואה. לצד הלימודים התיאורטיים, נכללו בתכנית שלנו גם שעות רבות של תצפיות והתנסות מעשית בבתי-הילדים בקיבוץ. את הרשמים שלנו היינו מביאות לכיתה, מנתחות אותן ומפיקות לקחים שאותם יכולנו ליישם בעבודה עם הילדים, ובהדרכת ההורים.

בתום הלימודים (בשנת 1973), חזרתי לעבוד בקיבוץ כמטפלת מובילה. הייתי מקבלת קבוצות בנות 4-5 ילדים בגיל הרך, ומובילה אותן החל משלב היציאה מבית התינוקות ועד לשלב המעבר לגן. לימים פרשו **דיצה תירוש ושרה'ה עמיר** (מטפלות התינוקות המיתולוגיות של כפר-עזה) מהובלת בית התינוקות, ואני נכנסתי כמובילה במקומן.

כעת היו בתחום אחריותי ליווי האימהות מיום הלידה, כולל ביקורי בית, דרך הכניסה לבית התינוקות והשהייה בו, וליווי "טיפת חלב" (שקילה ומעקב התפתחותי תקופתי).

בתיה עם השמלה הרקומה לאחר העלייה לתורה של ירון, 1978

האימהות ידעו שיש להן אוזן קשבת, שאיתי אפשר לדבר על הכל, לשפוך את הלב וגם להזיל דמעה...

הכנסתי המון נהלים חדשים לבית התינוקות, ברמת הנראות וברמת הטיפול. כל ילד שנולד זכה ל"ווילון" אישי שאותו רקמתי בעצמי, עם שמו ותאריך הלידה שלו. הווילון נרקם מיד עם הולדת הילד, וחיכה לו כשנכנס לבית-התינוקות – מעין קבלת פנים משמחת.

ליד מיטת כל תינוק הוצב לוח, שעליו יכול היה כל הורה לתלות תמונות אהובות וכל מה שהתאים לו. בכך נתתי מקום להורים לביטוי אישי ולתכנים הייחודיים לכל משפחה, ומצד שני שמרתי את המרחב הכללי של בית התינוקות בעיצוב נעים לעין ומסודר.

עשיתי תחקיר מקדים והייתה לי רשימה איזו שתייה חמה חביבה על כל אמא, וכשהיו האימהות מגיעות להאכיל את ילדיהן ולשחק עמם כבר חיכתה להן שתייה חמה. חשוב היה לי לקבל אותן בסבר פנים יפות ובחום לבבי כשהגיעו. שתהיה להן תחושה טובה של שייכות לבית התינוקות. תחושה שכזו היא משמעותית לכל אדם, ובפרט לאימהות צעירות שזה עתה ילדו.

עברתי בביה"ח "קפלן" השתלמות לעיסוי תינוקות. הרגשתי צורך לחזק את הקשר שבין האם לתינוק, בפרט על רקע העובדה שהילדים גדלו במסגרת הקיבוצית ובחינוך המשותף וראו את הוריהם רק שעות ספורות ביום. הקפדתי שבשעת העיסוי יהיו האם והתינוק לבד בחדר, ללא הפרעות. האימהות אהבו את היוזמה שלי, ויש בהן כאלה שמזכירות אותה בחיבה עד היום.

ההתפתחות המקצועית הביאה עמה תחושות של סיפוק והנאה, וגם של שייכות למקום שבו גרתי. הרגשתי כי אני מוערכת, כי מתחשבים בדעתי ומכבדים אותה. קשר טוב נוצר ונשמר גם עם הורי התינוקות שבטיפולי.

ה'ווילונות' שרקמה בתיה לכל ילד שנולד בכפר-עזה

ירון בסוודר שבתיה סרגה, עם הכלבה טופסי, 1966

שטיח רצפה, אריגה

שטיח קיר, אריגה - שעון
אורלוגין

סריגת קרושה - וילון טווס

במקביל טיפחתי את אהבתי הגדולה לעבודת יד. מאז ומתמיד היו לי "ידיים טובות" והעיסוק במלאכת יד, גם עדינה וגם מורכבת, היה לי טבעי ומובן.

עוד בראשית ימי נישואינו, כשגרנו בחדר אחד, לקחתי רשת, יצרתי ממנה מסגרת למיטה שלנו, ורקמתי עליה בצמר דוגמה שהמצאתי בעצמי. הייתה זו עבודה מרהיבה, וכולם התפעלו: "איזה ידיים יש לך"...

באותן שנים נהוג היה לסרוג סוודרים ואפודות. אחרי לידת ירון סרגתי לשולמן ולי את אותו הסוודר רק בצבעים הפוכים, כדי שנלבש אותו ביום השנה להולדת בנו. נחשבתי ל"סרגנית של הקיבוץ", והייתי אחראית על מחסן הצמר. סרגתי בשתי מסרגות, וגם במכונת סריגה סוודרים לילדי הקיבוץ. רקמתי על גבי בדים שהפכו למפיות ומפות שקישטו את ביתנו. לכבוד בר-המצווה של ירון ועלייתו לתורה רקמתי על השמלה שאותה לבשתי באירוע.

במהלך השנים עשיתי קורסים שונים שבהם השתלמתי ולמדתי סוגים שונים של רקמה. לימים ליווה אותי עיסוק זה והקנה לי רגעים קטנים של הקלה בעת שירותו הצבאי של ירון והדאגה לשלומו.

גם שולמן עשה חיל.

בשנת 1977 השלים קורס קצינים, והמשיך בשירות מילואים עד לשחרורו משירות הביטחון. במהלך השנים עבד במקומות עבודה רבים ומרכזיים בקיבוץ: היה רכז הקניות, רכז ענף הבניין, אקונום וגזבר. בשנת 1972 סיים לימודי כלכלה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. לאחר מכן השתלב שולמן במחלקת השייוק של מפעל "כפרית" לייצור חומרי גלם לתעשיית הפלסטיק. לימים הפך לאיש הייצוא של המפעל, והרבה בנסיעות לחו"ל.

החיים היו טובים אלינו : אהבנו מאוד האחד את השנייה, היינו מסורים בכל מאודנו
לחמשת ילדינו ולמשפחה המורחבת, רווינו נחת מעבודתנו ועיסוקנו המקצועי.

ואז היכה בנו האסון.

אגדה לרזיות

במסגרת פגישות, דרש בדיחות מלאך. מה קרה?
אלה, טלאך כרח והושגה מהפקידון, אלה, כוספר חקנים
לפידית רמזוקה התקציבית, מכל מקום, זה לא פשיט למצוא
ללאך ביומיו.

לא שאין מרעמורים, כל אחד רוצה להיות טלאך. יש באלה
טאפילו מרכנים לשלוח, לעמוד ולרצוח כדי להשיג את
המשלוח. אבל בשמים מקפידים מאוד, יש סדר מוציאנם
מברו, וקובעים ועדה. עברה התעיה על פני כל הארץ, וחזרה
לרצוח לאלוהים על במצאית. בזה האחד: מצאתי מועמד
רציני, ויחרוני, שהוא החכם שכל בני האדם, וכלינג, חכמים
הם המלאכים, אשר השמי: המועמד עליו יפה מכל האנשים,
הלפי תבאי המכרז, המלאכים חייבים להיות ימי תהור.
ירשלימי שיבה את המועמד עליו הוא המהיר ביותר בעולם
(הוא תכונה חיננה למלאך, שהיו לשעמים צריך להגיע
סקרתיני הקיטב אל מרביות אפריקה במהירות הבזק). וכן
יצאנו חברי ועדה הקבלה המלאכותי-טלאך טלאך אב
מועמד, (לא נעים להרבות. אבל הם הרימו קול כהתוכחם.
האפילו השתמשו בביטויים לא פרלמנטריים), ורק מלאך אחד
צמד בעד השתל, שאל אותו אלוהים: אתה, בלים אין כך
מועמד משלך? ענה המלאך: אכן, בחרתי מועמד, אבל עתה,
השאני מאוין לדליה חברי העדה, אני נרבה שלמועמד שלי
השונים במה ביטורים. יש חברים שמנו, יש תלים מקנן, ויש
מהרזים ממנו...

שאל אלוהים: אם כך למה בחרת ביל ענה המלאך: מעום
שהוא העתוק שכולם. עמו ררן, ורוא ולך מתיק לחפליא.
מיד אורו בני האלוהים, הביאו אותו אלי צריות.
ויאשר הרבא ירוך לפני כם האלוהים. ודעו כולם שדעשתה
בחירה מוצלחת. אתה מעטרף אל סגל המלאכים - אמר
אלוהים, וירון אמרו בו טוב, רק תכל שהטארהי בזה רכריב
בלתי במרזים למטה... האלוהים אמרו: אבל אבחנו קרקרים כך
כאן. וירון אמר אני לא נפחד מעבודה לשה.

ומאיתו יום פורסם במדור העכתיב השמימי, שרמלאך ורון
אחראי על מתקנתם של חוכמים בעולם הפרחים והחלום
ההתיולות וההרים והעננים, זה נכון שהפירות מחמתקים.
כמו שנלמדים בבית הספר באמצעות תהליך הפרטיסינסטה
ההופך בחמיניה לטיכרם, אבל מי יארגן את מילד
הענינים... עכשו אבחנו יודעים.

בבה זה, רזיות: ירוך כל כך עסק במנים אלה, ולא יוכל לבקר
ארח.

אולי, בלילה, בחלום, הוא יבוא לישק על מצוד לענן תהיו
מתקת למרה.

אלו כהן.

פרק 10 : מהומה בשמים

ב-1 בדצמבר 1985 (י"ח בכסלו תשמ"ו) קרה לנו הנורא מכל. ירון - בנו האהוב, מחמל נפשנו ומשוש לבנו נפל בעת מילוי תפקידו. חרב עולמנו.

לאחר שסיים את שנת השירות בחדרה התגייס ירון, בסוף אוקטובר 1984 לשירות בצה"ל. עד הגיוס היה ראשו עטור רעמת תלתלים זהובים. יום לפני הגיוס הסתפר, והביא לי את התלתלים שלו בשקית ניילון. שמרתי אותם.

עם הגיוס הענקנו לו אלבום קטן, עם תמונות וברכות מכל בני המשפחה. ירון התרגש מהמתנה הזו, והאלבום ליווה אותו כל הזמן.

תמונות ממסע כומתה

ירון בחר במסלול "בני-משקים" לפיקוד בחטיבת הנח"ל. המסלול היה קשה ומפרך, אך ירון לא נשבר ולא התייאש. אני זוכרת את סיום "מסע הכומתה" שלו - ירון היה גאה מאוד על הכומתה האדומה שהרוויח בדם, יזע ודמעות ובתום מסע ומפרך. כשהוריד את נעליו האדומות ראיתי שכפות רגליו נפחות מאוד, ושוב לא יכול היה להכניסן לתוך הנעליים. וכך, לקחנו אותו הביתה כשהוא יחף, והוא ישן כל הדרך...

עם סיום המסלול הוצב לשרת בתפקיד פיקודי בגדוד 50 של הנח"ל המוצנח.

מיום שהתגייס, נכנסתי אני ל"כוננות". פחד מצמית לשלומי מילא אותי כל העת, הייתי דרוכה וחרדה. ויחד עם זאת, רציתי לדעת מה קורה איתו, מה הוא עושה, וביקשתי שלא יסתיר ממני דבר.

בייחוד ביקשתי, שכאשר הוא עולה/יורד מלבנון ידווח לי. ירון התחשב ברגשותיי, והקפיד לנסות ולהרגיע אותי ככל שניתן. היה לנו נוהל קבוע, שכלל קוד סודי: "אמא, חתמתי על שני שקי שינה", היה אומר לי, ואני ידעתי כי הוא נכנס ללבנון. זה היה ההסכם בינינו. וכשהיה יוצא משם ולאחר מכן מודיע לי הייתי שואלת: "ירון, אני יכולה לישון בשקט?" - "את יכולה לישון בשקט אמא", הייתה תשובתו.

כשהיה מגיע לשבת, הייתה זו עבורנו שמחה גדולה. הוא היה הולך לחדר שלו, מוריד את המדים, מתקלח ובא הביתה, וכולנו היינו הולכים לאכול ביחד ארוחת ערב בחדר-האוכל. אחר-כך היה הולך לבלות עם חבריו.

כשנשאר בשבתות בבסיס, היינו נוסעים לבקר אותו, עמוסים באוכל טעים ובדברים שהיה צריך ואהב. ביחד עמו שירת בחור מקיבוץ סעד, שהוריו לא יכלו לבוא בשבתות, ואנו היינו מביאים לו דברים בשמם. באופן קבוע שלחתי לו חבילות עם עוגות מיוחדות וטעימות. כל החבר'ה חיכו לחבילות של ירון...

בשבוע האחרון של חודש נובמבר 1984, הגיע ירון עם החבר'ה שלו לאזור שלנו לאימון של ניווטי לילה. בלילות ניווטו, ובימים ישנו בכפר-עזה. ירון קנה עבורם מצרכים מבעוד מועד, דאג שיהיה להם כל מה שהם צריכים וגם ציופרים מפנקים. אני עמדתי לצדו כל העת, וביחד עם הפלוגה הפלוגתית דאגתי לכל צרכיהם של החבר'ה.

בסוף אותו שבוע, חזרו החבר'ה לשבת בבסיס. ירון, שתפעל ביחד איתי את "חמ"ל אמא", קיבל צ'ופר: שבת בבית. את השבת הזו הוא ניצל במלואה: ביחד עם חבריו לחוג הצלילה בכפר-עזה, ירד לצלול בסיני. בשבת חזר הביתה והתארגן, ואנו הסענו אותו לבסיס הגדוד בבית-קָחור, בשטחי יהודה ושומרון. לא הסכמתי שייסע לבד. כשהגענו לבסיס חיבקתי ונישקתי אותו. הוא התחיל ללכת ואז נפנף לנו לשלום. הייתה זו הפעם האחרונה שבה ראינו אותו.

שרון, ירון, אורית ורוית, סוף מסע כומתה, 1985

למחרת, בבוקר יום ראשון ה-1 בדצמבר 1985, עלה ירון על משאית שהובילה תחמושת מבסיס הגדוד, במטרה להצטרף לחבריו לאימון ברמת הגולן. ירון ישב בצד הימני של המשאית. באמצע ישב חברו ליחידה, ובצד שמאל הנהג. בצומת בית-זרע שבעמק הירדן, בלם נהג המשאית שבה נסע ירון בפתאומיות בשל אי שמירת מרחק. כתוצאה מבלימת הפתע, הסתחררה המשאית ואז פגעה בה בצדה הימני משאית בנות. ירון שלנו ספג פגיעה ישירה ונהרג במקום.

שולמן, אורית, ריית, ירון, שרון ובתיה, 1985 - עדיין משפחה מאושרת, התמונה האחרונה

הרקמה שבתיה השלימה בלילות שירותו של ירון בלבנון

תמונת ירון בבית משפחת כהן

באותו יום ראשון, נסענו אנו לחגוג את ברית המילה של **דרור**, בנו השני של **דורון**. כשחזרנו לעת ערב לקיבוץ, קיבלנו את הבשורה המרה. חשך עולמנו.

איך אפשר לתאר במילים מה מרגישה אמא שבנה, אוצרה, אהוב לבה, כל עולמה, נלקח ממנה כך פתאום? איך אפשר לתאר מה עובר אבא שאהב את בנו יותר מאשר את החיים עצמם, וכעת ניצב חסר-אוניס, דומם ושותק מול קברו? אי אפשר, ואין מילים. נותרנו המומים ומתקשים לעכל את גודל האסון.

כשירון נהרג, עדיין לא היה בית קברות בכפר-עזה. עם היוודע דבר מותו, הוכשר בן לילה שטח הפרא שיועד למטרה זו, כדי שנוכל להעניק לבנו היקר משכן עולמים ראוי. לאורך כל ימי האבל, עד מלאת שלושים למותו, עבדו במקום וכשהגענו לאזכרת השלושים, ציפה לנו בית קברות מכובד, ובו החלקה הצבאית שבה נטמן ירון. **פרדו** הוא שלקח על עצמו את ביצוע והשלמת המשימה הזו ואנו אסירי תודה לו.

קברנו את בנו, וישבנו עליו שבעה.

שוב הרגשתי שהאדמה נשמטת תחת רגליי. שוב אובדן. איבדתי את אבי ואת זהותי, ובגיל צעיר מאוד גם את משפחתי כאשר נפרדנו למשך שנים ארוכות. מותה של אמי פער שוב חלל בחיי. שנים הקדשתי כדי לבנות את חיי ולאחד אותם. כעת הכל התנפץ. לא יכולתי להגות את צירוף המילים "מותו של ירון", וכך אמרתי "האסון". ביטוי זה שגור בפינו מאז.

כפר-עזה של אז הייתה קיבוץ צעיר יחסית ולא גדול. חברים רבים וילדים רבים הרגישו, שבמותו של ירון איבדו חלק מעצמם. האבל שלנו היה גם האבל שלהם. הם דאגו לכל צרכינו ולא השאירו אותנו אף לרגע לבד. בתוך כל החושך שאפף אותי אז, בתוך התוהו ובוהו וחוסר הידיעה כיצד אצליח להמשיך את חיי, חיממה אהבתם את לבי. דאגתם הכנה ועזרתם הנכונה סייעו לנו לעמוד, אט-אט, שוב על הרגליים.

כשפוקד אסון כזה את האדם, אך טבעי הוא שלא יוכל לתאר לעצמו איך ייראו חייו מעתה והלאה. איך ימשיך. כך חשתי גם אני. עד שיום אחד סחתי את מחשבותיי לבתי שרון, והיא, חכמה ונבונה כדרכה, אמרה לי משפט אחד, שלאחריו לא היו לי עוד שום לבטים. הנורא מכל קרה לנו. את מה שאיבדנו לא ניתן להשיב. אך כאן, בחיים, היו לי שלוש בנות ובן, ואת שולמן שלי ואת שפרה ודוד שחוו את האסון בצורה קשה ביותר. ואני ידעתי שאמשיך. בזכותם ובשבילם. ובחרתי בחיים.

כמה שבועות לאחר האסון, התגייסה שרון לצה"ל, והוצבה לשרת בחיל-האוויר, בבסיס חצרים. שרון, שהייתה קרובה מאוד לירון סבלה קשות, אך היא לא ויתרה ומילאה את תפקידה על הצד הטוב ביותר.

הייתה זו תקופה קשה ממש. בעוד שבחוף, ובנוכחות בנותיי השתדלתי מאוד לשמור על איפוק, להתנהל מול האנשים כרגיל, הרי שבתוך תוכי הייתי שבורה לרסיסים. רק כשהיינו שולמן ואני לבד בבית, יכולתי לתת דרור לרגשותיי. לאבל הנורא שחשתי, לכעס האיום, לחוסר ההבנה איך זה יכול להיות שדווקא אני, שזכיתי סוף-סוף למנוחה ונחלה אחרי ילדותי ונעוריי הקשים, דווקא אני נועדתי לסבול את האבדן הקשה מכל.

אט-אט חלפו הימים, ואני השתדלתי לחזור לסוג של שגרה. חזרתי לעבודה באופן חלקי והשתדלתי כמיטב יכולתי לקחת חלק בחיי הקיבוץ ובחיי בנותיי. בלבי הייתה תהום פעורה, אך אני המשכתי. שלושים יום לבשתי שחור. אוריקו אחותי אמרה לי כי מקובל ללבוש שחור לאורך כל שנת האבל, אך אני ביקשתי להקל על סבלן של הבנות וחזרתי לבגדי הרגילים.

במהלך השנים, עשינו רבות כדי להנציח את שמו וזכרו של ירון שלנו.

כשמלאה שנה למותו, יצא ספר זיכרון (שאותו ערכה ליאורה יהלום) המספר את סיפור חייו של ירון, ומביא את רחשי לבם של כל אלה שאהבו אותו. הספר מכיל גם קטעים שכתבו בני משפחה ובהם "אמא, אבא ושלוש אחיות" שכתבה אורית שלנו, ו"אגדה לרוית" שכתב אלי, אחיו של שולמן, אשר הפכו לאורך השנים לחלק בלתי נפרד מחיינו ומחיי קהילת כפר-עזה.

